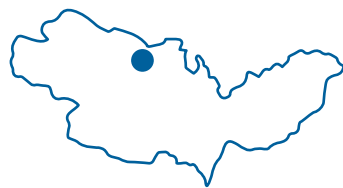

Štěpánov nad Svratkou (okr. Žďár nad Sázavou) – nástin stavebního vývoje církevních staveb (kostel, zvonice, fara)

Štěpánov nad Svratkou (Žďár nad Sázavou District) – Outline of the Building Developments of Church Buildings (church, belfry, rectory)

Jan Večeřa

Abstrakt: Předkládaný příspěvek si klade za cíl zmapování stavebního vývoje tří historických církevních staveb městyse Štěpánova nad Svratkou (okr. Žďár nad Sázavou). Všechny tři stavby zároveň reflektují tři důležité dějinné etapy vývoje městečka Štěpánova, od jeho rané existence ve 13. století, kdy je doložen při zdejším kostele kněz, přes bouřlivý urbanistický rozvoj městečka v 16. století, spojený s obnovením těžby drahých kovů a mědi, po století osmnácté, kdy dochází k výstavbě nové fary, obnovení farnosti a rozšíření urbanistické struktury městečka.

Klíčová slova: kostel; zvonice; věž; fara; fortifikace; refugium; pokladnice; Štěpánov nad Svratkou; 13. století; 16. století; středověká architektura; dějiny měst

Recenzovaný odborný článek vznikl v rámci výzkumné činnosti Národního památkového ústavu jako výzkumné organizace Ministerstva kultury a byl financován z rozpočtu instituce.

Abstract: The aim of the presented paper is to map the building/construction development of three historical church buildings in the town of Štěpánov nad Svratkou (Žďár nad Sázavou District). All three buildings also reflect three important historical stages of the development of Štěpánov, from its early existence in the 13th century, when a priest is documented at the local church, through the turbulent urban development of the town in the 16th century, associated with the resumption of precious metal and copper mining, to the 18th century, when a new rectory was built, the parish was restored and the urban structure of the town was expanded.

Keywords: church; belfry; tower; rectory; fortification; refugium; treasury; Štěpánov nad Svratkou; 13th century; 16th century; medieval architecture; history of towns

Peer-reviewed article was written within the research activities of the National Heritage Institute as a research organization of the Ministry of Culture and was financed from the institution's budget.

Předkládaný příspěvek má za cíl souhrnně zveřejnit poznatky z nedávných průzkumů tří historických staveb Štěpánova nad Svratkou (obr. 1–3), a to farního kostela,¹ samostatně stojící zvonice v minulosti vetknuté do ohradní hřbitovní zdi a fary, která leží mimo tento areál (dnes čp. 2). Autorem tohoto příspěvku bylo vypracováno základní zaměření staveb, dokumentace obnaženého zdiva lodě kostela a zadání dendrochronologické analýzy dřevěných prvků. Důkladné poznání stavební historie objektů je nezbytné pro jejich celkové zhodnocení v kontextu dějin sídla a regionu. Kostel bývá často nejstarší stojící stavbou v dané lokalitě a představuje jedinečný historický dokument. Pokud se kostel zachoval alespoň částečně ve stavu, kdy lze poznat a studovat jeho prvotní podobu, jedná se o nedocenitelný zdroj porozumění duchovní a kulturní identitě místa, jeho vývoje a vzniku. Oblast Štěpánovska náleží mezi doposud málo probádané oblasti. Vzhledem k citelnému nedostatku písemných, archeologických i přírodovědných pramenů je podrobná analýza stavebního vývoje historických památek jedním ze stěžejních

1 Štěpánovský kostel i přes svoje nezpochybnitelné kulturně historické hodnoty není společně s věží chráněn jako nemovitá kulturní památka.

Obr. 1. Celkový pohled na Štěpánov nad Svratkou od jihozápadu, rok 1930, zdroj: archiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 8259

druhů informací, které přispívají svým dílem hlubšímu poznání dějin vytýčeného periferního regionu na pomezí Čech a Moravy. Připomeňme v této souvislosti zejména zdroje nerostných surovin a především drahých kovů, které měly podíl na pronikání osídlení proti proudu řeky Svratky až ke Koroužnému. Jednalo se o zdroje mramorů, použitých například při stavbě kláštera Porta coeli kolem roku 1240, nebo zdroje stříbrných rud, intenzivně exploatovaných po polovině 13. století.² Opomenout nelze ani zdroje grafitu z okolí Nedvědice, který se uplatnil v produkci pozdně hradištní keramiky v Brně v průběhu druhé poloviny 12. až počátku 13. století.³

Ke kostelu samotnému byl před několika lety publikován příspěvek J. Sadílka se základními dějinnými daty, převzatými z práce J. Tenory či G. Wolného,⁴ v němž byl do jisté míry shrnut základní stavební vývoj a historie. Některé závěry autora však vyžadují polemiku, případně úplnou revizi. K základním pracím náleží rovněž topografie F. J. Schwoye,⁵ který zmiňuje pouze místní duchovní správu – lokalii bez konkrétních informací. Urbanistický vývoj Štěpánova v základní podobě formuloval K. Kuča.⁶ Souhrnné práce

2 DOLEŽEL, Jiří, Středověký areál těžby stříbra Havírna u Štěpánova nad Svratkou: dokumentace v letech 2017–2019 a problém její interpretace, *Přehled výzkumů*, 2020, roč. 61, č. 2, s. 72.

3 GREGEROVÁ, Miroslava – PROCHÁZKA, Rudolf, Erste Ergebnisse naturwissenschaftlicher Untersuchungen an Graphittonkeramik aus Brno (Brünn), in: *Internationale Tagungen in Mikulčice IV. Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen*, Brno 1998, s. 275–278.

4 SADÍLEK, Jaroslav, Tři příspěvky k poznání historické architektury na Bystřicku, *Vlastivědný sporník Bystřicka*, 2012, roč. 1, s. 25–33; TENORA, Jan, *Vlastivěda moravská II, Díl IV místopisu, Čís. 12, Místopis Moravy. Jihlavský kraj. Bystřický (n.P.) okres*, Brno, Musejní spolek 1907, s. 222; WOLNÝ, Gregor, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften. Abtheilung 2, Band 2, Brünnner diocese, Brünn 1858*, s. 374.

5 SCHWOY, Franz Joseph, *Topographie vom Markgrathum Mähren, 2. Band, Brünnner und Hradischer-Kreis*, Wien 1793, s. 401–402.

6 KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 7. díl / Str-U*, Praha 2008, s. 316–320.

Obr. 2. Celkový pohled z téhož směru, z kopce Ochoza, rok 1930, zdroj: archiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 8260

o Štěpánovu nad Svratkou publikoval H. Jurman.⁷ Základní historická data, nebude-li uvedeno jinak, budou čerpána z citovaných prací.

K problematice určování doby vzniku nejstarších vesnických kostelů na Bystřicku

Obecně se předpokládá, že církevní správa a síť kostelů vzniká na sever od Doubravníka nejdříve v pokročilých 30. letech 13. století, nejspíše až kolem poloviny tohoto věku. Nejstarší písemnost sledovaného regionu, totiž potvrzení směny statků mezi olomouckým biskupem Robertem a Štěpánem, synem Gothardovým, z roku 1208, sice již zmiňuje odpustky pro poutníky, kteří navštíví kostel zasvěcený Svatému Kříži v den jeho svátku, nicméně se jedná o mladší falzum asi z let 1240–1250. Poněkud sporné patrocinium by mohlo odpovídat době vzniku, nicméně existence sakrální stavby ať biskupského, či již šlechtického založení v Doubravníku kolem roku 1200 je velmi pravděpodobná. Částečně ji dokládá nález kamenického článku z červeného pískovce, zřejmě římsy pod archivoltou vítězného oblouku či jiného původu, učiněný pod základem jednoho z pilířů dnešního kostela Povýšení sv. Kříže, časově vročeného D. Mertou do třicátých let 13. století.⁸ Připustit lze i poněkud starší datování nejspíše až do počátku 13. století. Jednalo by se tedy o nejstarší zjištěnou sakrální stavbu v Doubravníku a na pozdějším dominiu pánů z Medlova na horním toku Svratky. Hypoteticky by popsany kamenický článek, zdobený vegetabilním dekorem, mohl pocházet z kostela zakončeného apsidou, nacházejícího se v těsné blízkosti jihozápadně od věže doubravnického chrámu. Alespoň tak bylo interpretováno zdivo v sondě S34 v rámci archeologického výzkumu.⁹

Rozvoj vzniku duchovní správy a zahuštění sítě venkovských kostelů severně od Doubravníka po Štěpánov nad Svratkou se následně váže k několika dokumentům

7 např. JURMAN, Hynek, *Štěpánov nad Svratkou – 1285–1985*, Štěpánov nad Svratkou 1984; JURMAN, Hynek, *V nejkrásnějším údolí na světě*, Štěpánov nad Svratkou 2014.

8 Zdroj: *Doubravník – kostel Povýšení sv. Kříže*, autor textu David Merta (26. 09. 2016), sekce Zápisník na webových stránkách www.archaiabrno.org [08. 09. 2023].

9 STANĚK, Pavel, Panenský klášter v Doubravníku, *Archaeologia historica*, 2015, roč. 40, č. 2, s. 846.

Obr. 3. Pohled na městečko Štěpánov od severovýchodu. V popředí dům čp. 9 s mansardovou střechou. Vpravo od něj tzv. panský dům. V pozadí kostel se zvonici v době před vyhořením (snímek z doby okolo roku 1900). Východní štít kostela je prolomený drobným okénkem, hřeben střechy probíhá nad celou stavbou v jedné výškové úrovni, zdroj: archiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 44305

ve prospěch doubravnického kláštera, jemuž dobové písemnosti přisuzují patronáty zdejších kostelů, zakládaných během osídlovacího procesu pánů z Medlova a případně dalších rodů (z Černvíra atd.). Již J. Sadílek¹⁰ popsal běžný kolonizační typ kostelů, které se vyznačovaly kvadratickým presbytářem (v některých případech valeně zaklenutým) a širší, rovněž kvadratickou plochostropou lodí. Vnější šíře lodí těchto kostelů se pohybovala vesměs kolem 10 m. Autenticky nejzachovalejším zástupcem tohoto rozšířeného typu venkovské svatyně je známý kostel sv. Michaela ve Vítochově. Podle všeho se ovšem k této skupině řadí i původní rozvrh štěpánovského kostela. J. Sadílek jej bez dostatečných opor přičlenil kupodivu ke starší vrstvě sakrálních staveb horního povodí Svratky (Dolní Čepí, Černvín), ač štěpánovský chrám odpovídá uvedené skupině tzv. kolonizačních kostelů jak proporcemi, tak půdorysem.¹¹ Především vlastní dispozice kostela zcela zjevně odpovídá běžnému typu venkovského kostela, kam náleží Vítochov a další kostely v okolí.

Přesnější období vzniku nejstarších vesnických kostelů na Bystřicku (nP) není dosud spolehlivě objasněno. Důvodem je absence citlivějších architektonických komponent, vhodných ke slohové analýze, jakož i naprostý nedostatek písemných pramenů. K dispozici nejsou ve většině případů ani absolutní data z oblasti dendrochronologie (s výjimkou kostela v Dolním Čepí¹²). V dosavadní literatuře se sice objevují pokusy o stanovení chronologie výstavby kostelů pouze na základě dispozičního řešení kostela, ale jsou vesměs fakticky nepodložené (například J. Sadílkem datovaný kostelík sv. Václava v Dolním Čepí již do přelomu 12. a 13. století dle analogie kostela u hradu

¹⁰ SADÍLEK, J., Tři příspěvky, s. 31.

¹¹ SADÍLEK, J., Tři příspěvky, s. 29.

¹² Za upozornění děkuji Mgr. Aleši Flídrovi, který bude výsledek datování kostela v Dolním Čepí blíže publikovat.

Veveří). Intuitivní datování na základě povšechné analýzy obecných architektonických forem však poznávání rozběhu kolonizace a vzniku sídelní sítě s prvými kamennými stavbami spíše komplikuje. Právě u zmíněného dolnočepského kostela máme vzácně k dispozici dendrochronologické datum dřevěného prvku, vsazeného do původního zdiva v době výstavby. Konkrétně se jedná podle dostupné databáze dendrochronologicky datovaných objektů¹³ o pozůstatek lešení ve východním štítu kostela, jehož datace nás směřuje v určení stáří kostela sv. Václava do poloviny 13. století, nikoli o půlstoletí dříve, jak J. Sadílek dovozuje. Do poloviny 13. století se ovšem kostelík řadí i svou přechodnou dispozicí mezi kostely zakončenými apsidou a kvadratickým presbytářem. S J. Sadílkem lze nicméně souhlasit, že kostel sv. Václava v Dolním Čepí a nepochybně i kostel Nanebevzetí Panny Marie v Černvíru představují zástupce starší vrstvy sakrální architektury severně od Doubravníka. To v konečném důsledku znamená nadále posuzovat stáří staveb „typu Vítochov“ s kvadratickými presbytáři se značnou opatrností. Samotná dispozice longitudinálního kostela s kvadratickým presbytářem nepředstavuje citlivý datační prvek. Tyto kostely se objevují už v době Velké Moravy, dále ve 12. století, a dokonce známe i pozdně gotické ukázky – například kostel Věch svatých v Boskovicích z poslední čtvrtiny 15. století.¹⁴ V případě známého kostela ve Vítochově není jeho původ v době kolem poloviny 13. století prozatím spolehlivě doložen (snad vyjma starého patrocinia).¹⁵ Pevným datačním vodítkem nemohou být ani původní okénka (jedno se nachází v ose presbytáře), která lze stejně dobře datovat do průběhu 14. století. Nelze tak vyloučit, že vznik malebné sakrální stavby na mimořádně působivé terénní dominantě je dílem až místního vladyckého rodu, jenž vstupuje do historie v polovině 14. století osobou Všeboha z Vítochova. Kostel rovněž není ve středověkých písemných pramenech zachycen (prvá přímá zmínka o kostele pochází z roku 1581), ač toto konstatování nemá pro vznik kostela žádný přínos. Nalezené mince z doby výkopů uvnitř kostela se datují do 14.–18. století. Valené lomené klenby jsou pro sledovaný region častým typem klenební konstrukce. Jejich datace na okolních hradních sídlech kolísá mezi 14. a 15. stoletím (například na Zubštejně a Pernštejně).¹⁶ Uvedený exkurs týkající se ikonické kostelní stavby Bystřicka měl nastínit, jak opatrně je nutné posuzovat stáří zdejších staveb, které nevykazují žádné uměnovědné či architektonicky distinktivní prvky (tesaná ostění, tympanony s figurálním či vegetabilním motivem, chronologicky citlivá klenební žebra či přípyry a podobně).

Pakliže nadání pro doubravnický klášter ze třicátých let 13. století, zejména privilegium markrabího Přemysla z 29. července 1235,¹⁷ podnítila postupné budování sítě sakrálních staveb v regionu, nepochybně se jednalo o proces dlouhodobý a dodnes dochované zděné kostelní stavby svým původem náleží až průběhu druhé poloviny 13. století, vyloučit dokonce nelze ani věk následující. Na základě archeologických výzkumů z blízkého okolí Bystřicka je nadto možné vyslovit domněnku, že původní kostely z doby před polovinou 13. století i později mohly mít charakter dřevěných staveb nejspíše

13 Datum zní 1252 I. Dendrochronologie rovněž potvrdila obnovu západního štítu po roce 1545/46, kdy byl smýcen strom pro zhotovení lešení. Viz databáze datovaných objektů dostupná online: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1pcNCqRSMKne7i96OwXOkWSJasqsRmSiAa-B3tB_LtIA/htmlview [11. 08. 2023].

14 FLÍDR, Aleš, Sakrální architektura, in: *Boskovice 1222–2022*, 2022, s. 85–88.

15 Souhrnně o kostele i s odkazy na další literaturu FLÍDR, Aleš – KONEČNÝ, Michal – ŠTĚPÁN, Radim, *Průvodce krajinou hradů. Středověké památky v povodí Svatky a Svitavy*, 2014, s. 327. Ranou datací do průběhu první poloviny 13. století hájí SADÍLEK, Jaroslav, *Vítochov – kostel sv. Micheala archanděla. Stavebně historický průzkum* (neubl. rukopis), 2003, s. 48. Přesvědčivé argumenty však nepřináší. Neopírá se o žádná absolutní data získaná moderními metodami datování, ani o archeologické nálezy. Pouhá formální stránka dispozice objektu a sporé písemné prameny bez časově citlivých uměnovědných prvků nemohou představovat průkaznou oporu pro konkrétní časové ukotvení. Autor datuje výstavbu kostela do 30.–40. let 13. století na základě listin z let 1235 a 1238, které se však o Vítochovu nezmiňují. Konkrétní dataci je tak nutno prozatím nechat otevřenou.

16 PLAČEK, Miroslav, K objevu pozdně románského paláce na zámku v Kunštátě a nástin vývoje hradu do začátku 16. století, *Průzkumy památek*, 1995, roč. 2, č. 1, s. 44, pozn. 15.

17 CDB III/1, č. 119, s. 147.

Obr. 4. Štěpánov nad Svratkou. Dobová fotografie z doby před rokem 1917, která od severu zachycuje zvonici s kostelem. Ke zvonici je přistavěna márnice s pultovou stříškou, zdroj: archiv NPÚ, ÚOP v Brně, inv. č. 983

jen prostých půdorysných forem.¹⁸ Pravděpodobnou sakrální stavbu podoby obdélníku o rozměrech 6 × 16 m zachytila archeologická exkavace v roce 2005 v poloze Staré město ve Žďáru nad Sázavou.¹⁹ Zdejší osada existovala již před polovinou 13. století. Nepochybně dřevěný původní kostel se nacházel v obci Prosetín. K roku 1408 v obci figuruje kněz Filip. Dřevěný kostelík v roce 1738 nechal nahradit vlastníkem kunštátského panství Johann Theodor z Imbsenu barokní novostavbou.²⁰ Není bez zajímavosti, že půdorys švařecké hornické kaple vytváří podobu prostého obdélníku o vnějších rozměrech 8,5 × 12 m²¹ a odpovídá tak jednoduchým dřevěným svatyním jako například výše uvedené lokalitě předlokačnického města Žďáru. Ani ve Švařci nelze vyloučit dřevěného předchůdce dnešní zděné kaple. V prostředí hornického specifického osídlení by se jednalo o běžný jev. Oproti názoru J. Sadílka lze tedy vyslovit domněnku, že založené vesnice v době osídlování kraje během první poloviny 13. století nemusely disponovat od počátku zděnými kostely, naopak se jeví pravděpodobnější, že prvotní farní kostely byly dřevěné (*ecclesia catholica alias ecclesia lignea*).²² Přímo v Doubravníku mohl hypoteticky existovat dřevěný kostel sv. Františka, zmíněný již v papežských listinách

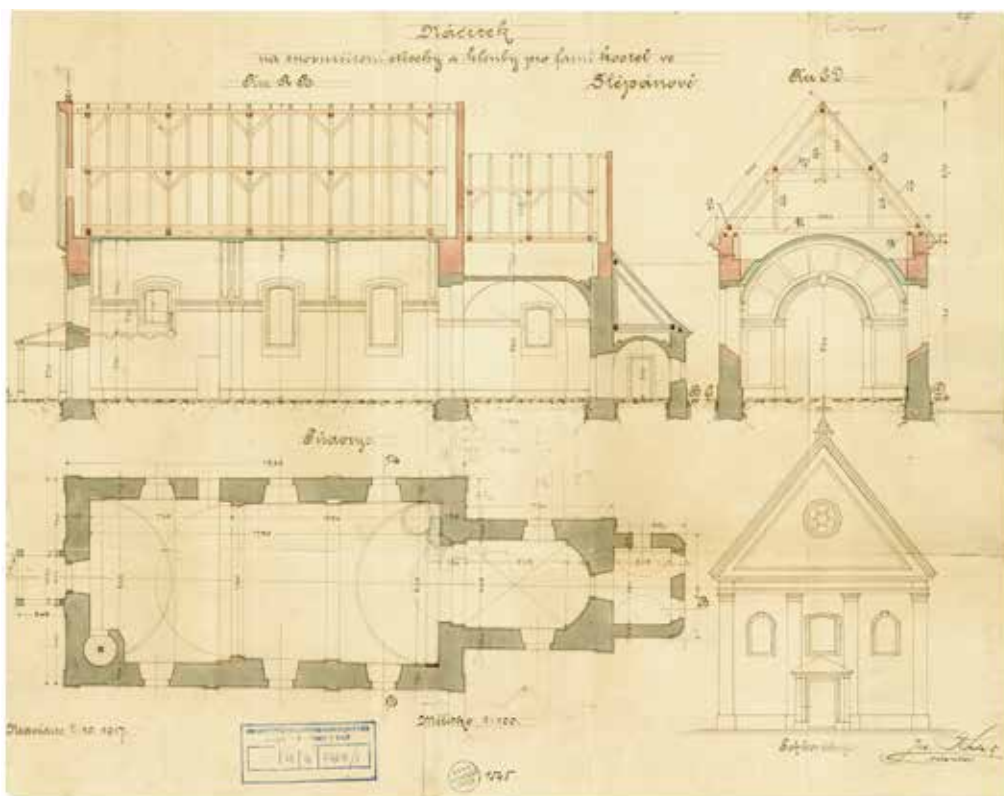
18 K dřevěným kostelům např. FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, Drahomíra, Dřevěné kostely v Čechách v archeologických pramenech, *Archeologie ve středních Čechách*, 1999, roč. 3, č. 2, s. 535–545.

19 TĚSNOHLÍDKOVÁ, Kateřina, Analysis of pottery from Žďár nad Sázavou – Staré město with a focus on the technology of the assemblage, *Přehled výzkumů*, 2022, roč. 63, č. 2, s. 63.

20 ŠTĚPÁN, Radim, *Kostel sv. Ducha v Kunštátě v kontextu s imbsenovskými kostely na bývalém kunštátském panství*, nepublikovaná diplomová práce, Brno: Seminář dějin umění FF MU 2010, s. 19.

21 VEČEŘA, Jan, Středověká podoba hornické kaple u vsi Švařec, *Průzkumy památek*, 2023, roč. 30, č. 1, s. 107–119.

22 srov. LAVAL, Filip, Co je kostel? K počátkům šlechtických sídel českého středověku, *Archeologické rozhledy*, 2016, roč. 68, s. 51, 83.

Obr. 5a. Plánová dokumentace na obnovu vyhořelého kostela z roku 1917 (nerealizováno) a mladší, patrně z roku 1923, která již odpovídá současnému stavu kostela, zdroj: archiv NPÚ, ÚOP v Telči, inv. č. 7408

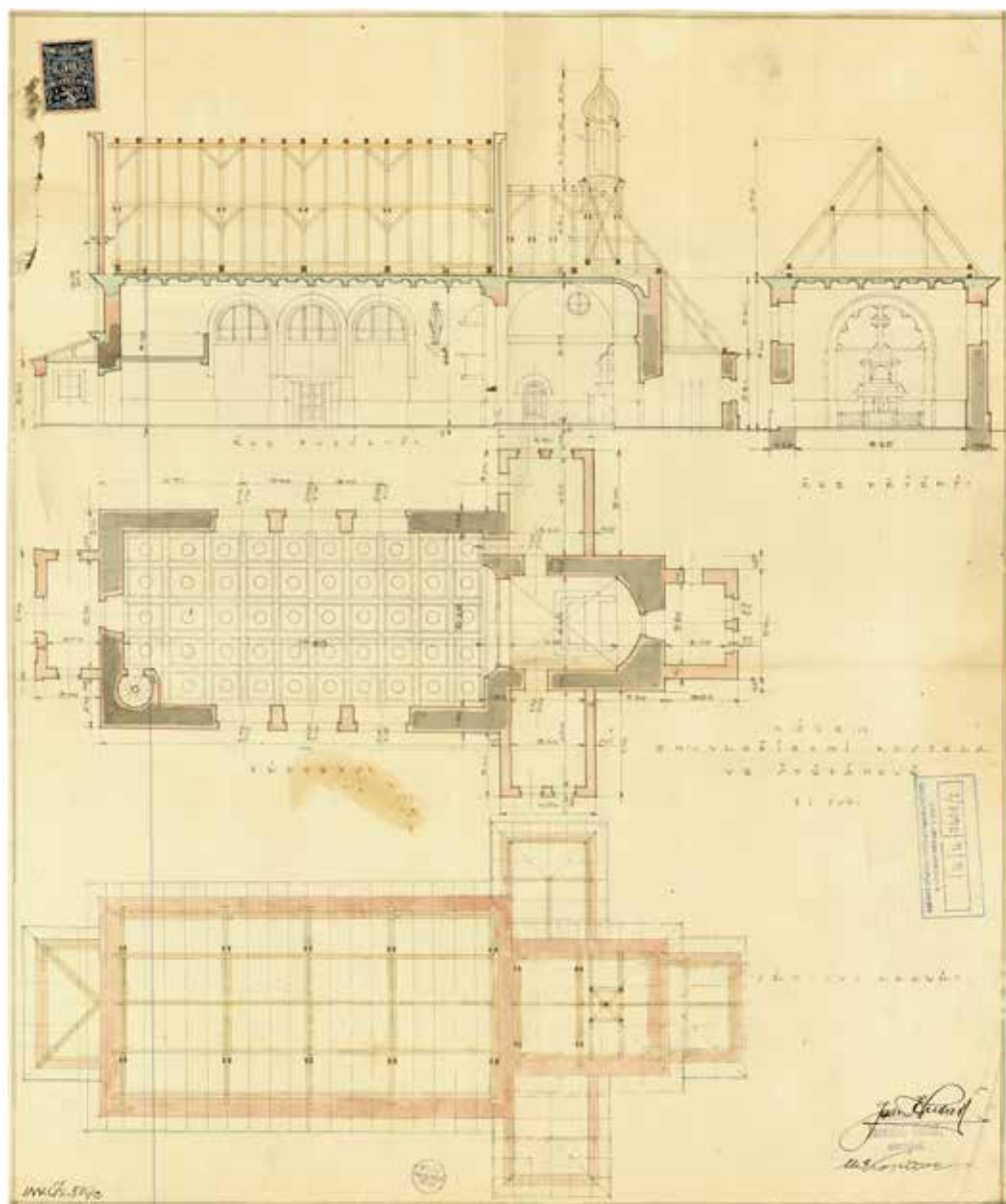
z let 1231 a 1233.²³ Svou roli v procesu možných konstrukčních a materiálových proměn sakrální architektury ve sledovaném regionu mohly hrát i obavy z nezdařené lokace, dlouhodobý proces odlesňování krajiny, doba konsolidace sídla a další vlivy.

U dalších kostelů v oblasti Bystřicka dendrochronologickými daty původních dřevěných prvků nedisponujeme. Toto konstatování plně platí i pro kostel sv. Petra a Pavla ve Štěpánově nad Svratkou. Dosud nejobsáhleji se jeho stavebnímu vývoji věnoval výše zmíněný příspěvek J. Sadíleka,²⁴ který jej na základě přítomnosti půlkruhem sklenutého okénka a jeho niky datoval až do počátku 13. století. Tuto dataci rovněž nelze dle současného stavu poznání bez výhrad přijmout, podobně jako u kostela v Dolním Čepí. Opírá se totiž o povšechnou analýzu tvaru okénka, respektive záklenku jeho niky a vlastního nadpraží průzoru. Samotné okénko je totiž ze strany interiéru kostela, odkud bylo výše uvedeným autorem posuzováno, druhotně upraveno při rondokubistické obnově kostela ve 20. století. Samotný tvar okénka je ovšem velmi lapidární a běžný, není tudíž možné na jeho základě vyslovit takto úzce vymezený časový horizont jeho vzniku. Okenní otvory natolik obecných forem lze datovat do poměrně širokého časového úseku, nelze se při dataci spokojit pouze s formálním porovnáním s okny kostelních staveb v okolí a doufat přitom v důslednou časovou návaznost segmentových, lomených či střechovitých záklenků na půlkruhové již v době počátku 13. věku.²⁵ Při důkladnějším pohledu je však možné nalézt argumenty pro vročení štěpánovského otvoru již do 13. století. Terminus ante quem pro vznik štěpánovského kostela představuje první písemná zmínka z roku 1285, kdy již kostel funguje s otazníkem jako farní chrám. Samotná písemná zmínka

23 CDB III/1, č. 8, s. 5. CDB III/1, č. 34, s. 33; č. 35, s. 34.

24 SADÍLEK, J., Tři příspěvky, s. 25.

25 SADÍLEK, J., Tři příspěvky, s. 30.

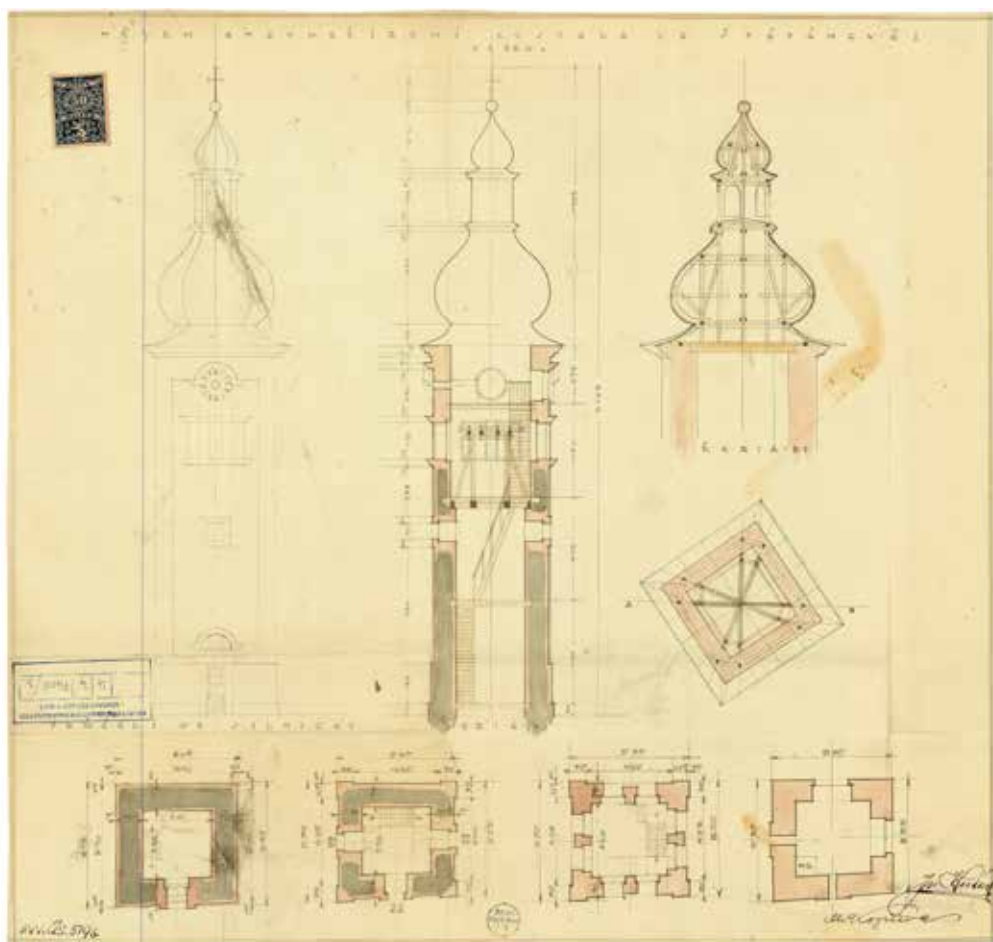
Obr. 5b. Plánová dokumentace na obnovu vyhořelého kostela z roku 1917 (nerealizováno) a mladší, patrně z roku 1923, která již odpovídá současnému stavu kostela, zdroj: archiv NPÚ, ÚOP v Telči, inv. č. 7408

o existenci plebána Heřmana nepochybně nepředstavuje důkaz přítomnosti zděné sakrální stavby ani fary, ale přítomnost pozdně románského okénka v ose presbytáře tuto možnost značně podporuje.

Stručné dějiny Štěpánova ve vazbě na sakrální památky a duchovní správu

Existence obce a současně i církevní správy se v dobových písemnostech poprvé připomíná roku 1285 osobou výše zmíněného kněze Heřmana (*Hermann de Stiepanow*), vystupujícího ve svědečné řadě na listině Demetria z Bukova, již daruje doubravnickému konventu patronátní právo kostela v Olši.²⁶ Středověké písemné prameny, které se týkají

26 CDM IV, č. 226, s. 296.

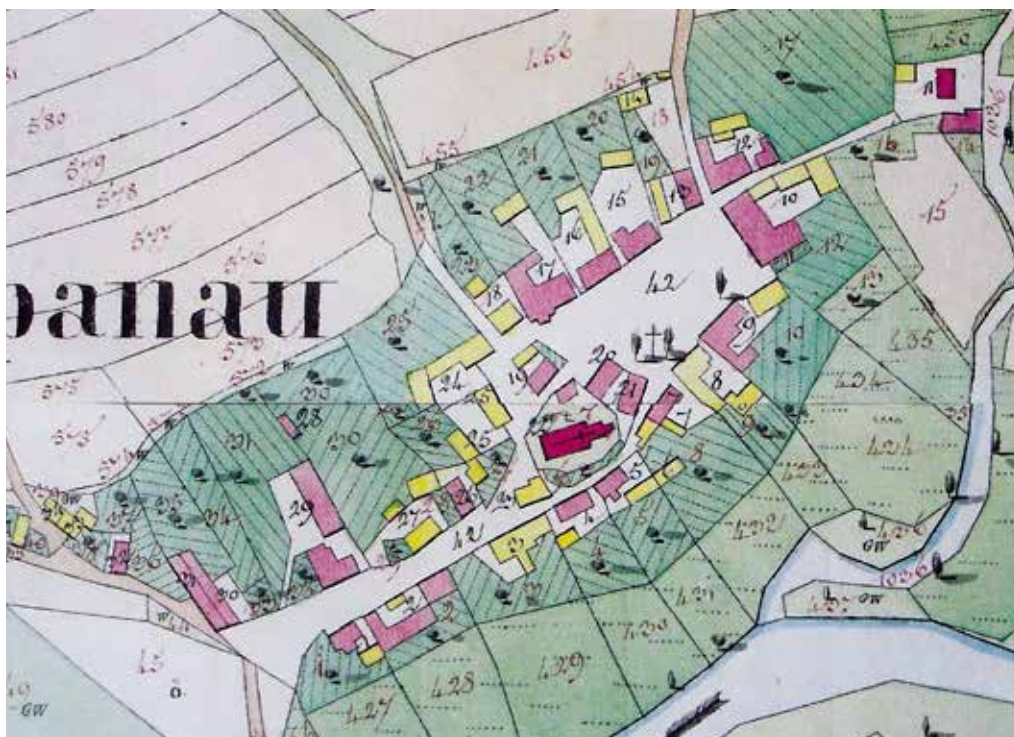
Obr. 5c. Plánová dokumentace na obnovu vyhořelého kostela z roku 1917 (nerealizováno) a mladší, patrně z roku 1923, která již odpovídá současnému stavu kostela, zdroj: archiv NPÚ, ÚOP v Telči, inv. č. 7408

Štěpánova, se omezují zejména na majetkoprávní vazby a transakce, zaznamenané do zemských desk. Štěpánov je po celý středověk součástí větších panství – zubštejnského a pyšoleckého. Zejména neutěšená majetková situace pánů z Kamene se odrazila v sérii listin, dokumentující předávání pohledávek této větve rodu, které se týkaly významných brněnských měšťanů.²⁷ Tyto písemné zprávy se ovšem blíže vývoje a dějin sakrálních památek netýkají.

Příslušnost Štěpánova ke konkrétnímu středověkému děkanátu není doložena, pravděpodobně na základě nepřímé zmínky z konce 14. století by spadal do hranic tišnovského děkanství.²⁸ Patronátní práva doubravnického kláštera přejala po zániku této instituce během 15. století pozemková vrchnost – Pernštejnové. Další nepřímá písemná zpráva se ke kostelu váže až na konci středověku. V roce 1519 Vilém z Pernštejna spojuje faru nedvědickou se štěpánovskou. Tato informace ve výše uvedených pracích nebyla dosud reflektována. Pravděpodobně v průběhu první polovice 17. století zanikly farnosti na pernštejnském panství a Štěpánov se stal filiálkou spadající pod správu v Doubravníku. V roce 1596 prodává Jan z Pernštejna svůj rodový hrad i celé zbylé pernštejnské panství Pavlu Katharynovi z Katharu. Štěpánov je tu uveden

27 DOLEŽEL, Jiří, K počátkům hradu Kamene (Zubštejna) na horní Svratce, *Castellologica bohemica*, 1998, roč. 6, čís. 2, s. 308.

28 JOKEŠ, Petr, *Farní organizace na středověké západní Moravě*, Brno 2011, s. 163.

Obr. 6. Nahoře císařský otisk map stabilního katastru pro Štěpánov (mapováno 1826). Převzato z JURMAN, Hynek, *V nejkrásnějším údolí na světě, Štěpánov nad Svratkou 2014*. Dole výřez z indikační skici, který zachycuje situaci kolem kostela. Tvar parcely patrně souhlasí se zaniklým průběhem ohradní zdi. Zvonice by tak v tomto případě byla svou hmotou zatažena dovnitř vymezeného areálu, zdroj: MZA, indikační skici, datum mapování 1826, identifikátor: MOR253118260, signatura 2531

s kostelním podacím, stejně jako nedaleká obec Švařec. Kostelní podací se připomíná ještě o několik let dříve, a sice v pernštejnském urbáři, datovaném do počátku devadesátých let 16. století. Roku 1605 ve Štěpánově vznikl nekatolický sbor. Snad tehdy zanikla i původní fara, jejíž lokalizace je nejistá. V roce 1759 vznikla ve Štěpánově expozitura spojená s výstavbou nové barokní farní budovy (čp. 2), což nově prokázala dendrochronologická data z krovu. V letech 1660–1681 došlo k připojení štěpánovského kostela k faře v Rožné. Až roku 1785 je ve Štěpánově zřízena samostatná duchovní správa – lokalie a konečně roku 1843 obnovená farnost.²⁹ V roce 1917 kostel a přilehlé budovy zachvátil tragický požár. S obnovou chrámu se započalo až po několika letech podle projektu architekta Miroslava Kopřivy z Brna (1923) a za realizace stavitele Jaroslava Hutaře z Nedvědice (obráz. 5). Tehdy kostel získává své nezaměnitelné rondokubistické motivy. Původní plánová dokumentace od Jaroslava Hutaře (obráz. 5), která nese datum 1917, měla kostelu vtisknout zcela jiný ráz než o šest let později přepracovaná verze. Loď kostela měla být zaklenuta, zachován měl být charakter barokních segmentových oken atd.

Farní kostel sv. Petra a Pavla – shrnutí získaných poznatků

G. Wolný³⁰ v roce 1858 označuje farní kostel sv. Petra a Pavla ve Štěpánově za sice starý, ale celkově přestavěný. Presbytář popisuje jako klenutý, v lodi uvádí obnovený rákosový strop (v roce 1845). Dále prezentuje informaci o rozšíření kostela roku 1744 a přístavění márníce k věži v roce 1853. K uvedeným informacím sice nepřipojuje odkazy na zdroje, přesto jsou výše uvedené základní letopočty přejímány i v soudobých pracích, reflektujících stavební vývoj chrámu a s ním souvisejících staveb.

Kostel sv. Petra a Pavla (obráz. 6 a 7) představuje přibližně orientovanou stavbu, jejíž podélná osa je mírně pootočena k severovýchodu. Kostel zabírá prostor vsazený do jihozápadního koutu dnešního náměstí a podle dosavadního mínění předchází vzniku tohoto urbanistického celku. Severně od kostela stojí samostatná věž-zvonice, která v minulosti tvořila součást ohradní zdi kostela.

Původní kostel, v dnešní podobě formovaný několika významnými přestavbami, sestával z obdélné lodi (o půdorysu vnějších proporcí 13 × 10,5 m) a odsazeného kvadratického presbytáře (7,5 × 7 m, obráz. 8) bez opěráků. Vítězný oblouk tvoří prostý výřez zdi a jeho světlá šířka je menší než šířka kněžiště (obráz. 9). Půlkruhový vítězný oblouk nepředstavuje původní formu, pochází z mladších přestaveb a jeho současná podoba byla tvarově dokončena až v letech 1923–1924. Vrcholnice vítězného oblouku navazuje na navýšené obvodové zdivo kostela, které datujeme do téhož období (společně se stávajícími termálními okny lodi a oválnými okny presbytáře). Stávající klenba presbyteria pochází až z barokní éry a nahradila pravděpodobně starší klenbu, po níž ale nezůstaly zachovány žádné hmatatelné stopy. Pouze nepřímo na její existenci poukazuje mocnost zdiva, dosahující téměř 1,4 m, a přibližně čtvercový tvar presbytáře, vhodný například pro křížové klenby. Tloušťka zdi lodi se pohybuje v podobných dimenzích kolem 1,3 m.³¹ Shoda mocnosti obvodového zdiva lodi a kněžiště poukazuje na časově shodný vznik obou konstrukcí a značná šířka zdi dokládá středověký původ stavby. Východní závěr presbytáře tvořila rovná zeď s osově umístěným půlkruhově završeným okénkem a trojúhelným východním štítem, podepřeným v patě kamenickými články (in situ se dochoval jen jediný na jižní straně presbytáře, obráz. 10). Tato kamenná konzola, nasazená do zdiva ve výšce 5 m nad terénem, tvořila základnu pod původní patou štítu a má vnější zakončení profilované obloukově podkrouženým zhlavím se zkosenými hranami. Forma zakončení konzoly je značně obecná bez možnosti přesnějšího časového vročení (v úvahu připadá široké časové období celého středověku od 13. do 16. století). Jedná se

29 WOLNÝ, G., *Kirchliche Topographie*, s. 375.

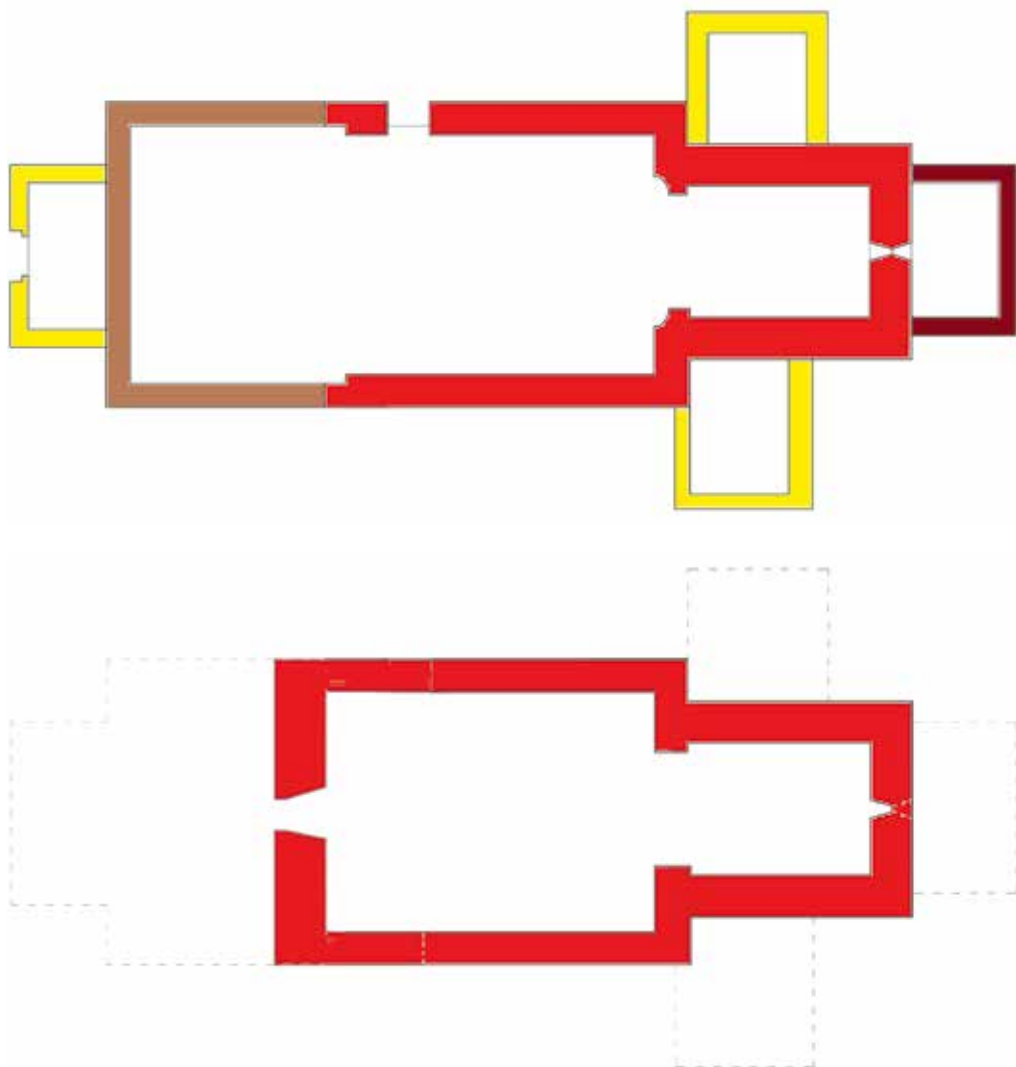
30 WOLNÝ, G., *Kirchliche Topographie*, s. 375.

31 Obdobné proporce vykazují například i kostely ve Vítochově, Bukově, Dolním Čepí. V dosavadní literatuře obdobné proporce vykazují rovněž rané gotické kostely ve východních Čechách, srov. PŘIX, Dalibor – RACKOVÁ, Eliška – SLAVÍK, Jiří, *Středověké venkovské kostely východních Čech. Archidiakonát hradecký do roku 1378*, Praha 2020, s. 183.

Obr. 7. Štěpánov nad Svratkou. Nahoře celkový pohled od severozápadu na kostel sv. Petra a Pavla a dnes volně stojící zvonici, foto: autor, 2021. Dole snímek obnoveného kostela od západu, 20. léta 20. století, zdroj: archiv autora

o ojedinělý známý kamenický článek tohoto druhu dochovaný na venkovských kostelech Bystřicka, proto jej nelze porovnat s lokálními analogiemi. Druhotně mírně nadezděná ramena západního štítu vítochovského kostela stopy po pateční konzole postrádají, pouze v případě jihozápadního nároží lodě se objevuje obyčejný předsazený lomový kámen, který s největší pravděpodobností spodní linii štítu udává. Tvarově podobná „konzola“ je známa ze severovýchodního nároží kvadratické části presbytáře u kostela sv. Václava v Dolním Čepí. Předsazený kámen však postrádá svůj protějšek na opačné straně kněžiště. Hypoteticky je předsazený omítnutý kámen dokladem dalšího zděného štítu již nad výběhem konchy. U ostatních kostelů v okolí nejsou žádné kamenicky ztvárněné konzoly dochovány. Tvarovou analogii ke štěpánovské konzole lze však najít ve zdivu vstupní průjezdní věže na hradě Zubštejně. Jedná se o čtveřici krakorců, podpírajících někdejší východní arkýř v jejím prvním patře, hypoteticky funkčně spojovaného jako součást hradní kaple. Věž hradu Zubštejna není dosud datována ve všeobecně přijímaném časovém

Obr. 8. Štěpánov nad Svratkou, kostel. Nahoře zjednodušený půdorys kostela v úrovni vstupu s rozlišenými etapami stavebního vývoje: červeně gotické zdivo, světle hnědou raně barokní prodloužení lodě, tmavě hnědou přístavba sakristie, žlutě konstrukce z dvacátých let 20. století. Dole rekonstrukce původní dispozice kostela z období druhé poloviny 13. století, zaměření a kresba: autor

Obr. 9. Štěpánov nad Svratkou, kostel. Nahoře pohled od západu do interiéru kostela, foto: autor, 2023. Dole fotografie zachycující presbytář v době před rokem 1917, zdroj: archiv autora, kolem roku 1900

Obr. 10. Štěpánov nad Svratkou, kostel. Nahoře pohled od jihovýchodu na presbytář a sakristii kostela. Na nároží kněžiště je patrná dochovaná pateční konzola původního štítu, foto: autor, 2023. Dole detail konzoly, foto: autor, 2023

úseku a dosavadní odhady oscilují od nedoložených počátků hradu ještě v první polovině 13. století až k počátku 14. století.³² Není dále jasné, zda patro věže nepředstavuje mladší stavební etapu oproti jejímu průjezdu v přízemí a suterénu. Dosud nejstarší získané archeologické nálezy z lokality pochází z přelomu 13. a 14. století.³³ Při vědomí, že patro věže může představovat dílo až pokročilého 14. století či snad až závěru 15. století,³⁴ je třeba ponechat dataci krakorců východního arkýře věže otevřenou.

32 Nejnověji a s další uvedenou literaturou VEČEŘA, Jan, Průzkum zděných pozůstatků hradu Zubštejna, in: *Na hradech a tvrzích. Miroslavu Plačkoví k 75. narozeninám jeho přátel a žáci*, Praha 2019, s. 269.

33 DOLEŽEL, Jiří, K počátkům hradu Kamene, s. 311–313.

34 PLAČEK, Miroslav, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2007, s. 729.

Obr. 11. Štěpánov nad Svratkou, kostel. Pohled od jihu do prostoru za hlavním oltářem. Nad barokním průchodem do sakristie se nachází pozůstatek půlkruhem sklenutého okénka v ose stavby, foto: autor, 2023. Vpravo čelní záběr zmíněného okénka, foto: autor, 2023

Pozdně románskému stáří štěpánovského kostela tak nasvědčuje pouze jediný známý autentický středověký otvor, totiž již výše uvedené okénko v ose presbytáře (obr. 11). Jedná se tedy o půlkruhem sklenuté okénko, tentýž tvar nadpraží vymezuje i obě jeho nálevkovitě rozevřené niky. Stávající maximální šířkový rozměr niky okénka činí 70 cm stejně jako u obdobných oken nedaleké hornické kaple ve Švařci. Podle našeho názoru nelze takto všeobecnou formu okenního otvoru jednoznačně vřadit do počátku 13. století,³⁵ neboť u venkovských kostelů se půlkruhové záklenky okenních nik drží ještě během druhé poloviny 13. století³⁶ a tento obecný tvar okénka nevylučuje formálně ani časové vřazení do 14.–16. století. Spodní část okénka je nepochybně přezděna v souvislosti s prolomením osového vstupu do barokní sakristie. Ostění průzoru okénka v jeho interiérové partii je tvořeno cihlami včetně spodní části špalet. Vlastní ostění průzoru je nadto tvarováno pouze v novodobé omítce. To znamená, že během poslední významné přestavby v letech 1923–1924 bylo okénko dotvořeno. Skepse vůči jeho podobě však není na místě. Nejedná se o domnělý programový historismus dvacátého století, ale o novodobou redakci staršího tvaru, neboť z vnější strany východní zdi presbytáře je okénko zazděné lícovanou zádívkou, která dokládá půlkruhový záklenek niky okna, případně jen jemně zalomený. Trhlina nad nadpražím pak odhaluje z lomového kamene vyzděný záklenek. Celá situace z vnější strany kněžiště je dnes překryta krovem nad tzv. starou sakristií v ose stavby a je v současné době nepřístupná. Tvar okénka dokládají pouze fotografie, pořízené v době obnovy stříšky v roce 2000 (obr. 12). Půlkruhovou (či jemně zalomenou) konturu otvoru, resp. jeho vnější niky, lze tak považovat za doloženou. Okénko lze na základě toho formálně zařadit nejpravděpodobněji do doby po polovině 13. století a s tím i vznik kostela samotného (půlkruhová okénka pozdně románského stáří byla v roce 2022 objevena ve východní zdi nedaleké švařecké hornické kaple³⁷).

35 Srov. SADÍLEK, J., *Tři příspěvky*, s. 31.

36 Srov. SOMMER, Jan, *Redukovaná dispozice středověkého kostela v Petrovicích (Praha 4), Památky a příroda*, 1987, roč. 12, č. 8, s. 474. V bližším okolí lze upozornit na půlkruhová okénka na hradě v Kunštátě, kde je výstavba původního sídla dendrochronologicky datována do let 1264–1266.

37 VEČEŘA, J., *Středověká podoba hornické kaple*, s. 105–117.

Obr. 12. Štěpánov nad Svratkou, kostel. Dvě fotografie z doby obnovy střechy kostela v roce 2000, zachycující vnější líc rovného závěru presbytáře v pohledu od východu, foto: L. Kinc. Nahoře zachycena raně barokní výzdoba, dole s patrným záklenkem původního okénka. Dole snímek z téhož směru, který zabírá celkovou konturu zazděného pozdně románského okénka. Částečně poškozená omítka odhaluje záklenek okénka, zděný z lomového kamene

Obr. 13. Nejstarší vyobrazení městečka Štěpánova od J. Dittmana z roku 1817 od jihovýchodu. Převzato z JURMAN, Hynek, *V nejkrásnějším údolí na světě*, Štěpánov nad Svratkou 2014. Obraz se nachází v depozitáři SH Pernštejna. Dole výřez, který zachycuje městečko s kostelem

Do této doby nejpravděpodobněji spadá i výše zmíněná konzola pod patou východního štítu presbytáře. Protože však v průběhu jeho vývoje došlo k nadezdění hmoty kostela o 2,5 m, podle nejstaršího vyobrazení městečka Štěpánova (z roku 1817, srov. obr. 11) nejpozději v době barokní přestavby, ocitla se původní konzola „nelogicky“ hluboko pod stávající korunní římsou. Její poloha 5 m nad terénem označuje výšku obvodového zdiva původní hmoty presbyteria i lodě (předpokládáme, že historicky doložená výšková korelace představuje původní řešení vztahu korun zdiv obou částí kostela). Poměrně nízká výška vesměs odpovídá i výškovému vzepětí původního rozsahu švařecké kaple.

Po rozsáhlém a ničivém požáru v roce 1917 pravděpodobně došlo k výraznému snížení obvodových zdí lodě na stejnou niveletu (cca 2 m nad terénem se objevuje výrazná vodorovná spára) a k následnému nadezdění do stávající výše s vytvořením nových rozměrných termálních oken. Původní vstupní portál do kostela je nejasný. Samotná poloha stávajícího vchodu od severu v bezprostřední blízkosti původního severozápadního nároží lodě v podstatě vylučuje jeho středověký původ.³⁸ Je nepochybné, že dveřní otvor směřující do kostela od severu je dílem až následným po prodloužení původní středověké lodi směrem k západu. Na jižní straně nebyl pásovými sondami žádný vstupní otvor nalezen, totéž konstatování platí i pro středověký rozsah zdiva lodě na severní straně (tedy východně od stávajícího severního vchodu). Jako nejpravděpodobnější

38 Podobně je druhotný jihozápadní gotický portál lodi v kostele sv. Martina v Blansku.

Obr. 14. Štěpánov nad Svratkou, kostel. Archivní fotografie (výřez z dobové pohlednice) z počátku 20. století (před rokem 1917), interiér kostela, zdroj: archiv autora

se tedy jeví alternativa, že primární vstupní portál prolamoval někdejší západní zeď a obracel se k původnímu urbanistickému jádru Štěpánova, které mělo podobu dvouřadé návesovky. Raně barokní úpravy však setřely západní obvodovou zeď lodě kostela a prodloužily její délku směrem k západu pravděpodobně již během druhé poloviny 17. století (prodloužení lodě kostela se v interiéru projevuje zeslabením obvodových zdí o cca 25 cm). Nepřímo by o této stavební etapě svědčil kovový kříž, nesoucí letopočet 1666, umístěný ve hrotu západního štítu lodi. Nejspíše do této etapy spadá omítnutí kostela v podobě rastru lizén s pravidelnými zrcadly se čtvrtkruhově pojednanými rohy (obr. 12). Jedná se o úpravu, která byla provedena pravděpodobně během druhé poloviny 17. století či kolem roku 1700 (ve stejném období probíhala barokní obnova nedaleké švařecké kaple). Výška zrcadel rovněž udává niveletu tehdejší úrovně koruny obvodové zdi kněžiště, navýšeného až v době kolem poloviny 18. století v souvislosti s jeho zaklenutím barokní výsečovou klenbou, kvůli níž byly v interiéru presbyteria vyzděny přízdní pilířky evokující apsidu.³⁹ Pozůstatky fasády pročleněné lizénami se dochovaly opět v pouhém torzu a jsou překryté zastřešením tzv. staré sakristie v ose stavby (obr. 12). Dobu její přístavby k rovnému závěru kostela určuje poměrně plochá valená klenba s obkročnými pětibokými výsečemi, tedy etapu kolem poloviny 18. století. Jedná se o období, kdy ve Štěpánově vzniká expozitura (1759), která zároveň vyvolala i stavbu nové fary (čp. 2). Dnešní podoba všech fasád kostela představuje až úpravu rondokubistické přestavby let 1923–1924.

Barokní úpravy kostela pravděpodobně ve čtyřicátých letech 18. století tedy obohatily kostel o tzv. starou sakristii v ose stavby o půdorysu 3,5 × 5,7 m s valenou klenbou

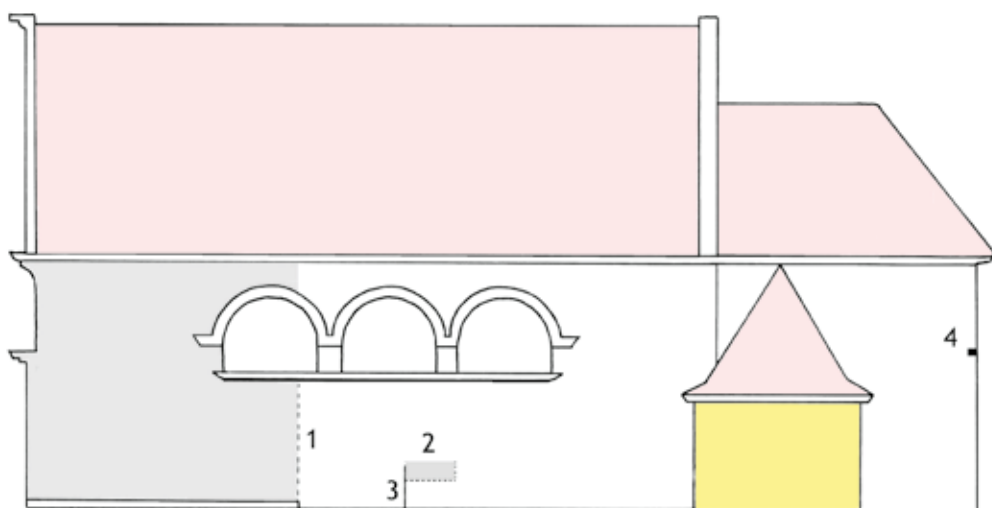
³⁹ Z podkroví je však patrné, že přízdívka je vyzděna z cihel na spáru ke kamennému štítu.

a pětibokými výsečemi (mocnost zdiva se pohybuje v rozmezí 65–70 cm). V nové západní zdi lodi tloušťky 1,1 m byl vybudován hlavní vstup a v jejím jihozápadním koutě vzniklo ve dvacátých letech 20. století šnekové schodiště vedoucí na hudební kruchtu a dále do podkroví. Protilehlý polygonální objekt v severozápadním koutě lodi představuje novodobou prostorovou zpodobnění, vysvěcenou roku 1997. Kostel po barokní přestavbě je zachycen na nejstarším vyobrazení Štěpánova z roku 1817 (obr. 13). Jižní fronta kostela je rozčleněna v rozsahu lodi třemi okenními osami, presbytář jednou osou a do sakristie vedl od jihu vstup zvenčí (jeho obrysy jsou dnes ve zdivu patrné). Vysoká barokní okna se segmentovými záklenky jsou zachycena na unikátní fotografii interiéru z doby před vyhořením kostela v roce 1917 (obr. 14). Strop lodi tvořil omítaný rákosový podhled dekorovaný štukovým zrcadlem. Vítězný oblouk měl před požárem půlkruhový tvar.

Až ve dvacátých letech 20. století získal kostel dnešní předsíní, severní přístavbu tzv. božího hrobu a současnou sakristii na jižní straně presbytáře (všechny konstrukce z této doby mají tloušťku pouze kolem 50 cm). Proč barokní etapa nesituovala sakristii do jejího běžného umístění po severní straně presbyteria, je otázkou do budoucna, kdy bude nutné vyřešit, zda nahradila ještě starší, tehdy stále existující sakristii. Pravděpodobně se v tomto případě projevila barokní snaha po linearitě hlavní osy, na níž byly jednotlivé prvky kostela aditivně řazeny (identicky položenou sakristii vykazuje například barokní poutní chrám sv. Jana Křtitele v Bystrém u Poličky a další).

V letech 2019 a 2021 došlo k obnově exteriérových omítek jižní a severní zdi lodi (obr. 15). V jejich průběhu bylo přikročeno zejména k odstranění spodních částí fasády na její severní straně. Na jižní partii lodě kostela bylo možno provést pouze lokální odkryv zdiva v místech nesourodé omítky (obr. 15). Předně se potvrdila svislá spára mezi gotickou částí lodě a jejím barokním prodloužením, a to v místech začátku nízkého soklíku, který vymezuje barokní konstrukce. Průzkum odhalil, že napojení nového zdiva z cihel (výšky 6 a 6,5 cm) proběhlo na spáru k původní omítce jihozápadního nároží lodě. Nejstarší nalezená omítková úprava kamenného zdiva měloce kopíruje nerovnosti zdění, je jednovrstvá s vápenným bílým nátěrem. Zhruba 8,5 m od nové sakristie západním směrem se podařilo objevit další svislou spáru v kamenném zdivu (probíhající jen do výše 1,3 m nad terén), na níž navazuje cca 1 m nad zemí vodorovná spára a blíže nejasná zazdívka z cihel (různých výšek, od 5,5 do 6,5 cm). Svislá spára v kamenném zdivu je nejasná, protože obě konstrukce nalevo i napravo od ní byly omítnuty nejstarší nalezenou hrubou omítkou kopírující nerovnosti zdiva. Hypoteticky jde o změnu ve stavebním záměru (prodloužení lodě k západu?), případně započatý a nedokončený jižní vstup na hřbitov (druhá protilehlá spára se v realizovaných sondách nepotvrdila). Ve spáře se objevuje po její levé straně srovnaná hrubá omítka, k níž je druhotně přisazeno zdivo napravo od spáry. Tento detail lze vyhodnotit tak, že zde skutečně stavitel zamýšlel vybudovat vstup a vyzdíval špalety s rozetřenou hrubou maltou, ale- spoň rámcově srovnanou do roviny. Při brzké změně plánu, kdy stavitel rezignoval na výstavbu jižního vchodu, byla k připravené špaletě o výšce 1,3 m připojena zazdívka z lomového kamene a od výšky 1,3 m se opět zdivo vrstвило v celé délce lodě. Pokud je toto pozorování vyhodnoceno správně, je nasnadě, že zdění základní hmoty lodě kostela probíhalo od západního nároží, protože vpravo od zmíněné krátké svislé spáry nebyl její pandán nalezen. Blíže směrem k presbytáři realizovaná pásová sonda nezachytila již žádný vstupní otvor ani jinou anomálii. Lze tak považovat za jisté, že z jižní strany se do kostela nevstupovalo.

Zmíněná cihelná zazdívka asi 1 m nad zemí je interpretačně nejistá. Vzhledem k omezenému rozsahu odhalení zdiva není možno cihelné zdivo nad cca 1 m vysokým zdívem kamenným, omítnutým stratigraficky nejstarší omítkou, interpretovat (spodní úroveň barokního okna v místě zamýšleného gotického vstupu?). Že se zde blíže neznámý otvor nacházel, dokazuje souvrství omítek. Na cihelném líci uvedené zazdívky totiž chybí hrubá omítka kopírující nerovnosti zdiva, naopak sonda odhalila přítomnost pouze omítky s červeným nátěrem, která pochází jednoznačně z dvacátých let 20. století (objevuje se i na přístavbě sakristie a předsíně). Není jasné, jaký otvor by se nacházel cca 1 m nad

Obr. 15. Štěpánov nad Svratkou, kostel. Nahoře pohled na severní stranu lodi v době obnovy vnějších omítek, foto: autor, 2020. Dole schematická skica objevených spár na jižní straně (kresba autor): 1 – spára mezi původní částí lodi a jejím barokním prodloužením (vyneseno šedou barvou); 2 – hypotetický pozůstatek barokního okna; 3 – spára interpretovaná jako započatý jižní vstup; 4 – kamenná konzola pod patou východního štítu kněžiště. Žlutě zvýrazněna novodobá sakristie

zemí o šířce bezmála 160 cm (severní vstup a jeho nika po velké přestavbě dosahuje šíře 1,4 m), každopádně k jeho zazdění došlo pravděpodobně až s velkou přestavbou kostela ve dvacátých letech 20. století. Nabízí se tak interpretace zazdívký coby spodní části barokního (?) okna.

Na severní straně lodi (obr. 15) se objevuje výrazná svislá trhlina v omítce signalizující napojení prodloužení lodi na středověký průběh zdiva. Trhlina se opět nachází pod první okenní osou od západu a označuje nastavení délky lodi o 7,5 m k západu.

Obr. 16. Fotografie z roku 1879, pohled od severu z náměstí na věž a kostel v pozadí, zdroj: archiv Petra Skokana

Barokní část lodi provází uvedený nízký soklík. Bohužel nebylo možno zjistit vztah stávajícího severního vstupu do lodi a navazujícího zdiva, tedy jeho původnost či druhotné osazení. Severní vstup se projevuje cca 1,4 m širokou nikou s přímým nadpražím, dveře se nachází značně zatažené za lícem zdiva. Pozice vstupu je situována 9,4 m od stávajícího severozápadního nároží lodi kostela (tedy pouze přibližně 0,5 m od původního nároží staré lodi v interiéru, což primárnost vstupu vylučuje a posouvá jeho vznik do novověku).

Krov kostela a sanktusníku pochází až z doby obnovy po požáru v roce 1917. Hřeben střechy před požárem probíhal v jedné výškové úrovni nad lodí i presbytářem a východní štít téměř těsně pod jeho vrcholem osvětlovalo drobné okénko ve tvaru čtyřlístu (obr. 16), které má zjednodušenou kruhovou analogii v kostele sv. Michaela ve Vítochově. Archivní fotografie zachycují poměrně strmý sklon sedlové střechy, který by mohl odpovídat ještě středověkému řešení. Předěl kněžiště a lodi akcentovala sanktusová věžička. V současném stavu podkroví lze sledovat navýšení obvodových zdí klasickými plnými cihlami. Klenba kněžiště je vyzděna rovněž z cihel a zpevněna rubovými zděnými pásy.

Východní štít presbytáře v sobě však dosud integruje lomové kamenné zdivo s náběhem do tvaru trojúhelníku a představuje jedinou konstrukci tohoto typu ještě středověkého stáří. Pokud je tvar kamenné partie štítu autentický, pak probíhá přibližně pod úhlem 45°. V místě styku klenby a štítu je jeho hmota zeslabena horizontálním ústupkem v síle zdi. Nad ústupkem lze pouze pozorovat kruhové kapsy po lešení. Lešeňové kuláče neprocházely skrz celou hmotu zdi, ale ústily do interiéru podkroví. Dřevěné prvky mají charakter neodkorněných kuláčů z měkkého listnatého dřeva (pravděpodobně olše) o průměru 8 cm, jejichž čelo, vetknuté do hmoty zdi, bylo od kmene odděleno protichůdnými údery sekerou. Pro tyto prvky tedy byly patrně káceny subtilní dřeviny z okolí (břehový porost?). Vrchol kamenného štítu je odbourán a dozděn opět cihlami.

Obr. 17. Dobová pohlednice Štěpánova z 20. let 20. století. Pohled od jihozápadu, zcela vpravo dům čp. 9 s mansardovou střechou. I přes sníženou kvalitu záběru je možné pozorovat provizorní zastřešení štěpánovské zvonice. Nad kostelem není střecha patrná, zdroj: archiv Petra Skokana

Shrnutí stavební historie kostela

Na základě pozorování z doby obnovy obou podélných zdí lodě štěpánovského kostela lze shrnout následující závěry: původní vstup do kostela byl patrně prolomen v západní obvodové zdi lodi, zrušené prodloužením kostela. Vstup se tak orientoval směrem do dvouřadé ulice, v níž se dnes nachází barokní fara. Není vyloučeno, že se právě v těchto místech nacházela nejstarší zástavba Štěpánova nad Svratkou, která by tak odpovídala svým urbanistickým rozvržením Starému městu v Bystřici nad Pernštejnem či Nedvědicí. Pozice kostela by tedy ve všech případech víceméně odpovídala preferenci stavitelů vyvýšeného staveniště při konci drobné návsi. K proražení severního vstupu do prodloužené lodě kostela došlo až v souvislosti s budováním nového centra městečka Štěpánova, tedy dnešního náměstí.

Původní kostel ve Štěpánově představoval běžný typ venkovského jednolodního kostela s kvadratickým presbytářem, v jehož ose se nacházelo drobné pozdně románské okénko, povšechně datující počátky kostela nejspíše do třetí čtvrtiny 13. století (nikoli před polovinu 13. století). Raně gotickému charakteru, byť ještě s půlkruhovým okénkem pozdně románského habitu, nasvědčuje kombinace dílčích charakteristik – celkové proporce kostela (širé lodi přes deset metrů), kvadratický presbytář, širší než jednoduše vykrojený vítězný oblouk či výškové srovnání kněžiště a lodi, zakončené strmými štíty. To vše dovoluje zařadit štěpánovský kostel již mezi časně gotické venkovské kostely. Ty ani v lépe a systematictější probádaných oblastech České republiky nespádají před polovinu 13. století.⁴⁰ Lze tak uzavřít, že vznik štěpánovského kostela sv. Petra a Pavla spadá nejspíše do let 1250–1280, snad blíže mladšímu z obou zhruba klasifikovaných časových limitů. Pro starší dataci nám chybí jakékoliv písemné, archeologické či

40 Z novějších prací včetně bohaté literatury například PRÍX, D. – RACKOVÁ, E. – SLAVÍK, J., *Středověké venkovské kostely*, s. 163; KIBIC, Karel ml. – VANĚK, Vojtěch, *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorskú*, Praha 2012, s. 26; KIBIC, Karel, *Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku*, Praha 2010, s. 45; SKOPEC, Jaroslav a kolektiv, *Středověké venkovské kostely okresu Louny, Ústí nad Labem 2022*, s. 68–69. Například kostel v Lenešicích je nápísem datován do roku 1262 a podle autorů představuje již přechod od ještě románských forem k raně gotickým.

architektonické doklady, mezi něž nelze v žádném případě počítat prosté půlkruhem sklenuté okénko s nikou ve východním závěru kostela.

Kostel sv. Petra a Pavla ve Štěpánově nad Svratkou se tak svou dispoziční osnovou řadí k běžným typům středověkých venkovských kostelů s kvadratickým, téměř čtvercovým presbytářem. Tento dispoziční typ sakrální stavby na Bystřicku zcela dominuje, přičemž nápadná je téměř úplná absence vrcholně středověkých kostelů s polygonálním presbytářem (výjimky představují pouze kostely sv. Markéty v Bobrové a sv. Bartoloměje v Bobrůvce). Pozdně gotické či goticko-renesanční kostely jsou zastoupeny pouze jediným, spektakulárním zástupcem, a to chrámem Povýšení sv. Kříže v Doubravniku.

Vnější ustrojení štěpánovského kostela utvářely zejména barokní adaptace ve druhé polovině 17. a v 18. století a novodobá přestavba, využívající rondokubistických motivů (dvacátá léta 20. století). Novověké stavební etapy však náleží k málo poznaným stavebním proměnám. Pravděpodobně během 2. poloviny 17. století došlo ke zbourání západní zdi, jejím prodloužením symbolicky v interiéru zúženým zdíven a nejspíše i k omítnutí kostela, které aplikovalo na zdech rastr hladkých lizén se čtvrtkruhově zakončenými zrcadly. V polovině 18. století obdržel kostel osovou sakristii, křížovou klenbu presbytáře a snad i segmentová okna. Dnešní podoba kostela, v dispozici doplněná o dva symetrické subtilní přístavby božího hrobu a nové sakristie, včetně termálních oken v hloubkových zdech lodě a oválných v presbytáři, jsou dílem až obnovy a rehabilitace objektu z let 1923–1924. Bohužel údajů k požáru existuje minimum – vyjma zápisu ve farní kronice nedisponujeme dalšími zdroji, nadto neexistuje ani podrobná dobová fotodokumentace vyhořelého kostela vyjma několika dálkových záběrů městečka na pohlednicích (obr. 17). Vzhledem k plošnému omítnutí kostela tak není možné blíže nastínit nejmladší úpravy objektu. K poničení kostela požárem nám farní kronika sděluje následující informace: „Kostel a věž shořely úplně, byly kryty šindelem neobyčejně vyschlým. V lodi shořelo všecko. Strop prkenný kříž, všechny oltáře shořely, kazatelna, Boží hrob, pavlač, varhany, lavice, velký nástěnný kříž, od r. 1910 misionářský, okna, hlavní dveře, schody na pavlač, obraz na velkém oltáři, zpodobnice. Sakristie se nechytla, ale věci z ní měli vyneseny do fary. Věž shořela i márnice vedle se vším, co v ní bylo. Spadly též zvony, větší se rozbil, menší rozlil.“⁴¹ Obnovu vyhořelého chrámu zachycuje plánová dokumentace z let 1917 a 1923 (obr. 16).

Samostatně stojící věž-zvonice

Hranol věže o rozměru zhruba 6 × 5,6 m a výšky zděné části cca 14 m byl podle dosavadní literatury postaven v 16. století⁴² (jeden z nejstarších zvonů nesl údajně letopočet 1535).⁴³ Zvonice (obr. 4, 7 a 18) dnes sestává ze čtyř podlaží a krovu/báně. Věž je tvořena historickým zdíven (lomovým kamenem, případně s příměsí cihel) do výše zvonového patra, tedy cca 9 m nad zemí. Po barokní přestavbě (obr. 16 a 4) se věž zachovala v podobě, kdy patra pod zvonovým podlažím prolamovala pouze úzká, asymetricky posazená okénka, nepochybně reagující na průběh schodiště. Zvonové patro osvětloval na každé straně pouze jeden půlkruhově završený otvor, pod nímž se nacházely hodiny. Tento charakter věže je zachycen na nejstarším vyobrazení Štěpánova z roku 1817 (obr. 13). Věž kromě osudného roku 1917 shořela i v roce 1871.⁴⁴ Stávající zvony pochází z roku 1948 a spočívají na kovové konstrukci. Věž není postavena na pravidelném půdorysu: tři její strany vykazují zhruba podobné délkové rozměry, zatímco západní stěna je výrazněji kratší.

Přízemí zvonice (obr. 20) je vysoké cca 4 m, hmota věže je vyzděna z lomového kamene (interiér věže je z větší části omítnut, což ztížilo vlastní průzkum). Vstup do přízemí vede od severu z náměstí, nika má přímé špalety, dveřní otvor završuje značně stlačený segmentový oblouk (šířka niky dosahuje 108 cm), který by odpovídal dodatečnému vzniku nejpravděpodobněji během 2. poloviny 19. století. Tento vstup náleží mezi

41 Citováno z SADÍLEK, J., *Tři příspěvky*, s. 32.

42 JURMAN, Hynek, *V nejkrásnějším údolí*, s. 61 (zde souhrnně dějiny Štěpánova nad Svratkou, které byly v textu využity); SADÍLEK, J., *Tři příspěvky*, s. 31.

43 TENORA, J., *Vlastivěda moravská*, s. 221.

44 JURMAN, H., *V nejkrásnějším údolí*, s. 95.

Obr. 18. Štěpánov nad Svratkou. Nahoře dobová pohlednice z 20. let 20. století s již obnoveným kostelem a zvonici, zdroj: archiv autora. Dole průhled kulisovou branou u domu čp. 9 do štěpánovského náměstí (od západu) zhruba ze třicátých či čtyřicátých let 20. století, zdroj: archiv autora

evidentně druhotné úpravy dispozice věže. Výmluvně o tom svědčí jeho špalety, které byly po vybourání otvoru dorovnány cihlami. Nejstarší doloženou existenci severního vchodu zachycuje fotografie z doby krátce před požárem roku 1917.

Za vstupem na severozápadní straně se na svislé ploše zdi objevuje velmi pravděpodobně původní interiérová omítka. Jedná se o tenkou vrstvu bílé olíčené omítky, která

Obr. 19. Štěpánov nad Svratkou, věž. Pohled od severovýchodu na původní zazděný vstup do 1. patra věže, foto: autor, 2020

kopíruje značné nerovnosti zdiva. Při severozápadním koutu prostory se objevuje zajímavá situace – původní omítka zde vytváří náběh evokující někdejší přítomnost výběhu klenby. Krátký úsek omítky je skutečně formován způsobem, který svědčí o někdejší přítomnosti hrany styku se zaniklou klenební konstrukcí prostory. Bohužel však nelze toto pozorování ověřit, další úseky přízemí jsou nahozené hrubou omítkou z dvacátých let 20. století. Za tohoto stavu je nemožné verifikovat, zda bylo přízemí opravdu zaklenuto, nicméně podobná situace se nachází i v jihovýchodním koutu tohoto podlaží. Doklad vápnem líčené interiérové omítky činí z přízemí věže nikoli podružnou místnost. Hypoteticky se jedná o depozitář/pokladnici. Případné zaklenutí by této domněnce nahrávalo.

Nad současným vstupem se v široce rozepjaté půlkruhové nise nachází okno identické s okny kostelní lodě. Oba otvory v severní zdi – široké okno a vstup, jsou položeny vůči ploše symetricky.

Tloušťka severní zdi činí téměř 1,4 m. Severní a minimálně ještě východní zeď prolomovala před přestavbou věže ve 20. století úzká štěbinová okénka, posazená v jedné niveletě bezprostředně nad záklenkem stávajícího půlkruhového okna (nadsvětlíku) v severní zdi, tedy v kolizi se stávajícím patrováním.

V jižní zdi (směrem ke kostelu) se nachází **rozměrná nika** (obr. 19), původní vstup do někdejšího prvního patra (po přepatrování dnes součást přízemí), druhotně zazděný cihlami (patrně v souvislosti s výstavbou márnice v 19. století). Otvor se nenachází v ose zdi, od obou vnitřních nároží je vzdálen 75 cm (východní část) a 90 cm (západní část), čímž snad reaguje na dřevěné schodiště do druhého patra, pro které vytváří prostor.

Šířka otvoru dosahuje 157 cm, výška po nejvyšší bod segmentového záklenku 185 cm. Záklenek je budován z plochého lomového kamene, který představuje organickou součást zdiva. K záklenku je přisazen stropní trám současného přízemí, který dokládá, že interiér patra věže nebyl původně omítnutý oproti přízemí (zdivo při stropním trámu je režné, beze stop po úpravě, trám není původní součástí interiéru ani řešení původního rozvrhu patrování věže). Podlaha otvoru se nachází cca 210 cm nad stávající podlahou přízemí. Nepochybně se jedná o původní směr přístupu do věže z prostoru někdejšího hřbitova. Zmíněnému vstupnímu otvoru by nakonec odpovídala přítomnost **čtyř odříznutých trámů v rozích** cca 171–175 cm nad podlahou (obr. 20), které vynášely podlahu patra věže (vzhledem k vzdálenosti 20 cm horního okraje trámů od podlahy zazděného otvoru mohlo jít o povalovou podlahu z mohutnějších trámů). Ponechané zazděné úseky dubových trámů (profil cca 17 × 18 cm) vykazují rovnoběžný průběh s uvažovanou osou vstupu do věže. Pravděpodobně tedy vynášely předsazenou venkovní podestu, dostupnou po schodišti či jiným způsobem. Trám v jihovýchodním koutu přízemí je orientován zešikma vůči zdivu. Smýcení stromů pro výrobu trámů je dendrochronologicky datováno do let 1542/43.⁴⁵

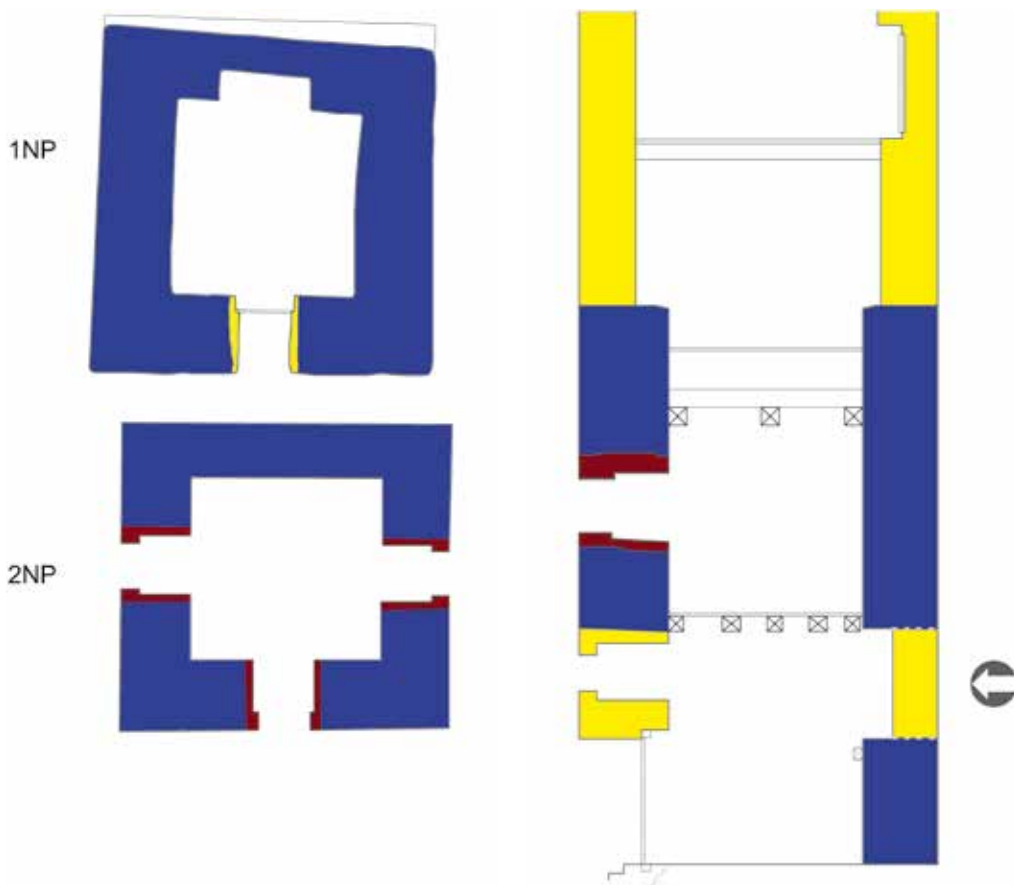
První patro věže (obr. 20a) je na třech stěnách (vyjma jižní směrem ke kostelu) prolomeno zhruba čtvercovými okénky s přímým nadpražím rozměru 80 × 80 cm. Tloušťka zdi prvního patra se lehce zužuje na 1,2 m. Výška patra dosahuje cca 3,2 m. **Druhé patro** věže je zvonové. Do výše cca 55 cm nad úroveň podlahy vystupuje ještě zdivo z lomového kamene, které náleží ještě historické (původní) konstrukci věže. Na koruně tohoto zdiva jsou vztyčeny meziokenní pilíře, vyzděné již výhradně z cihel, oproti zdivu věže subtilnější. Zvonové patro je vybaveno osmi rozměrnými okny s betonovými překlady. Toto podlaží včetně třetího patra bylo vybudováno až po roce 1923. Tloušťka obvodových zdí dosahuje již jen 77 cm. Obvodové zdi jsou konstruovány výhradně z cihel.

Stavební vývoj štěpánovské věže

Kolem poloviny 16. století (někdy po roce 1540) vyrostla poblíž kostela zvonice doplněná o fortifikační, refugiální, pozorovací či tezaurační funkci. Době vzniku věže v 16. století odpovídá lomové kamenné zdivo (použité například i v případě čp. 9) s maximální tloušťkou přibližně 140 cm, které se směrem vzhůru kónicky zužuje (do výše cca 9 m). Určení stáří kamenné části stavby se opírá zejména o dendrochronologické datování originálních dubových trámů mezi přízemím a patrem věže. Primární součástí věže byla i šterbinovitá okénka, která nepochybně reagovala na pozici schodiště a potřeby interiéru (mladší otvory jsou vůči ploše fasády symetrické). Tmavé přízemí bylo přístupné patrně jen z prvního patra otvorem v uvažované klenbě, po níž zůstaly sporé otisky na vnitřním líci věže. Důležitost prostoru přízemí vykresluje i interiérová omítka, líčená vápnem, přičemž první patro omítnuto nebylo. Zásyp nad klenbou byl doplněn dubovými podlahovými trámy vetknutými v době výstavby do severní a jižní zdi věže. Nad temným přízemím, vysokým cca 170 cm, se nacházelo komunikační podlaží (2NP) se vstupem od kostela, vyvýšeným asi 2 m nad stávající terén. Toto podlaží osvětlovalo minimálně od východu a severu šterbinové okénko doplňující naši představu o alespoň částečném pevnostním poslání věže. Nad vstupním patrem se pak nacházelo ještě další podlaží (3NP) osvětlené poněkud rozměrnějším okénkem (opět alespoň na východní straně), posazeným nevysoko pod korunu kamenné hmoty věže, přičemž se zdá, že toto třetí podlaží bylo v době barokní přestavby částečně sneseno. Podobu dalšího původního patra (pater) neznáme. Dochované zdroje (zejména ikonografické povahy) svědčí až o podobě věže po barokní přestavbě v 18. století.

Porovnáním fotografií z doby před a po požáru roku 1917 lze pozorovat, že dnešní koruna kamenného zdiva věže koresponduje s někdejší průběhem kordonové římsy, zachycené na starších fotografiích z doby před požárem a oddělující starší spodní (goticko-renesanční) část věže a barokní hodinové a zvonové patro.

45 Zpráva ing. T. Kynčla, leden 2021.

Obr. 20. Štěpánov nad Svratkou, věž. Stavební vývoj zvonice: modře konstrukce ze 16. století, tmavě hnědou z doby okolo poloviny 18. století, žlutě novodobě z dvacátých let 20. století (zaměření a kresba: autor). Vlevo půdorys přízemí a prvního patra. Vpravo řez S–J, šipkou označen původní vstup do věže, pod ním se nachází pozůstatek zazděného dendrochronologicky datovaného trámu

Lze tak uvažovat o existenci opevnění kolem kostela, které sestávalo z pasivní kamenné zdi a do ní vetknuté věže. Bez archeologického průzkumu není možné stanovit míru vysunutí věže před líc ohrazení hřbitova. Věž neměla komunikační funkci pro vstup do zdi obehnaného areálu. Zcela hypoteticky bez dostatečných opor proto předpokládáme západně od věže bránu, umožňující přístup k severnímu portálu do kostela.

Původní vstup do věže tedy vedl od jihu (směrem od kostela) cca 2 m nad zemí. Pod ním se z vnější strany při patě věže objevuje **rozšířená část spodní partie zdiva**. Rozšiřující se zdivo probíhá do výše 1,5 m a je v současné době kryto pultovou betonovou stříškou. Vzhledem k omítnutí stavby nelze s jistotou stanovit vztah rozšířeného zdiva vůči základní hmotě věže (integrální součást nebo přizdívka na spáru?). Je možné se domnívat, že věž plnila částečně funkci depozitáře vzácných předmětů a byla přístupná pouze ve směru od kostela, tedy interiéru areálu obehnaného ohradní zdi. Nicméně podle některých indicií je zřejmé, že věž byla alespoň částečně majetkem obce. Pak by její původní poslání byla ochrana cenností horního městečka, o čemž by svědčily drobné stopy po zaklenutí přízemí. Je možné, že věž byla majetkově rozdělena na obecní a církevní část. Rozšířená část spodní partie věže na jižní straně může představovat relikt ohradní zdi, vytvářející právě na jižní straně věže částečně rozšířený ochoz, z něhož byl vyvýšený vstup do prvního patra dostupný. Asymetrie rozšířené části zdiva by nasvědčovala druhotnému vzniku věže ve vztahu k ohradní zdi a jejímu záměrnému natočení na přístupovou cestu od severu z Bystřice nad Pernštejnem.

Při jižní stěně věže vznikla druhotně drobná přístavba márnice (obr. 16 a 4), podle G. Wolného roku 1853.⁴⁶ Márnice měla podobu prostého přízemního přístavku završeného pultovou stříškou s drobným okénkem k východu, pod nímž se nacházel vstup. Výška márnice zhruba odpovídala dnešní výšce přízemí, tedy cca 4 m vysoké stavbě, nerespektovala tedy vyvýšený vstup z jižní strany zvonice. Márnice zanikla v souvislosti se zmiňovaným požárem roku 1917.

Pozoruhodný tvar vykazuje parcela, na níž je roku 1826 na mapách stabilního katastru zanesen kostel i volně stojící věž (obr. 6). Podle částečně dochované ohradní zdi se jedná o prostor původně vymezený kamennou zdí, uzavírající kolem kostela nepravidelný ovál, protažený výrazněji k severu k nároží věže. Věž však neobsahovala průjezd přízemím, který byl jinak u zvoníc zapojených do ohrazení hřbitova běžný. Mapy stabilního katastru ohradní zeď nezobrazují, nicméně v terénu lze její průběh rozpoznat, na východní straně jej respektuje dům čp. 21 (hmotu zidky hypoteticky dřívější škola dosud integruje v rozsahu jihozápadní obvodové linie) a hospodářské přístavky domu čp. 22. Na jihu je rozsah ohradní zdi dochován podstatně lépe, ačkoli její stavební vývoj je složitější a stávající konstrukce představují vesměs výsledek pozdějších úprav. Zcela zanikl průběh ohrazení areálu na západě a na severní straně, kde její limit tvoří právě volně stojící věž.

Volně stojící štěpánovská zvonice vykazuje svými detaily ještě pozdně gotický charakter, kontinuálně pokračující již v éře renesance. Představuje rovněž úspornou kombinaci městských věží a zvoníc. Městské věže měly za úkol chránit a varovat město (podobné se nachází např. ve Žďáře nad Sázavou, Třebíči, v Tišnově z roku 1543 a jinde) a období jejich největšího rozvoje spadá zejména do 15. století, v oblasti Bystřicka až do následujícího věku (kromě Štěpánova do stejného období spadá výstavba prosetínské kampanily). Štěpánovská věž se od městských věží odlišuje absencí ochozu, liší se ale i od zvoníc vetknutých do hřbitovních zdí (např. Osová Bítýška, Radostín nad Oslavou, Banín, Přibyslav apod.) s rozměrným průjezdem v přízemí. Původní podobu štěpánovské věže, resp. jejich horních pater neznáme, proto nelze vyloučit i někdejší přítomnost charakteristického ochozu vysazeného na (dřevěných?) konzolách. Vzhledem k zaklenutí jejího přízemí si lze představit, že sloužila i pro úkryt cenných předmětů, jak již bylo řečeno. Jistou analogii z okolí lze uvést v případě křižanovského kostela a jeho věže. V roce 1477 vystavuje žďárský opat Linhart potvrzení starých výsad Janu Dobrovodskému, kterému jeho dokumenty shořely v křižanovském kostele, snad uložené ve věži. Věž při kostele sv. Václava má plné přízemí bez oken a klenuté první patro, osvětlené jen úzkým štěrbínovým okénkem.

Římskokatolická fara (čp. 2)

V porovnání s podrobnou dokumentací kostela a věže ve Štěpánově nebylo možné v případě místní fary využít průzkumu zdíva pod omítkami. Pro časové zařazení stavby bylo využito zejména výsledků dendrochronologické analýzy krovu fary a dílčího zaměření stavby. Z tohoto důvodu bude následující text spíše stručným sumářem získaných informací než podrobnou analýzou nálezových situací. Stavební vývoj objektu představuje nadto nepočtený sled časových period, zahrnující pouze období vzniku stavby kolem roku 1759 a dílčí úpravy dispozice v 19. nebo 20. století.

Budova fary (obr. 21) se nachází v jižní frontě zástavby návesové dvouřadé vsi, ukončené na východě budovou kostela, západní strana byla otevřená vůči několika tahům historických komunikací.

Figura objektu římskokatolické fary ve Štěpánově nad Svatkou představuje v půdorysu obdélník o rozměrech cca 14 × 10 m, přičemž svou delší stranou je fara orientována podélně s komunikací (okapově). Stavba nepochybně představuje dílo jedné etapy (cca 1760), stavěné podle jednoho „projektu“. Mladší období s sebou přinesla jen nepodstatné změny, z nichž jedna se dotkla dispozice, kdy došlo k předělení přízemní prostory v severozápadní části subtilními příčkami.

46 JURMAN, H., *V nejkrásnějším údolí*, s. 94.

Obr. 21. Štěpánov nad Svratkou, fara. Nahoře průhled dvouřadou zástavbou, navazující na jihozápadní kout náměstí, foto: autor, 2015. Dole objekt fary od severovýchodu, foto: autor, 2015

Dvoupodlažní budova se do veřejného prostoru obrací pětiosým průčelím, v ose přízemí je prolomen hlavní vstup. Všechny otvory jsou z exteriéru zakončené rovným nadpražím. Fasáda přízemí je plasticky členěna, a to nárožní bosáží do výše lizény probíhající pod kordonovou římsou, supraporty pak tvoří plasticky zdůrazněný klenák. Obě podlaží odděluje kordonová římsa, první patro je rámováno lizénami, stejně tak i zbývající tři průčelí, byť zjednodušenou formou. Nad hlavním vstupem z veřejného prostoru se nachází reliéfní erb, který patřil hrabatům ze Stockhammeru, jimž pernštejnské

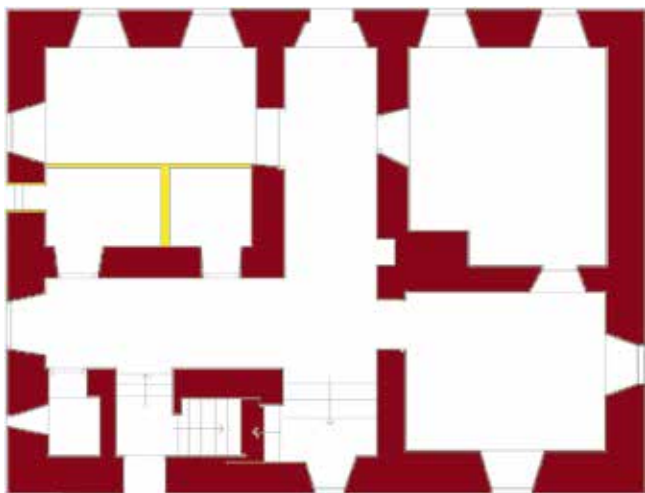
Obr. 22. Štěpánov nad Svratkou, fara. Detail štukového erbu nad vstupními dveřmi, foto: autor, 2021

panství od počátku 18. století patřilo (obr. 22). V roce 1710 zakoupil panství Pernštejn rytíř František Stockhammer († 1721). Stockhammerové vlastnili panství do roku 1793, kdy zemřel Josef Stockhammer.

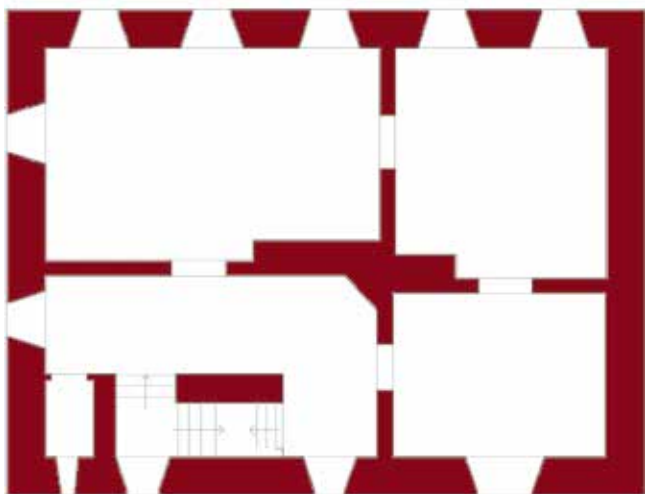
Přízemí fary (obr. 23) je téměř kompletně zaklenuto klenbami s pětibokými výsečemi. Rozměry oken potvrzují výstavbu dle jednotného plánu. Komunikačním prvkem je osová chodba, v zadní části dispozice tvořící nástup na schodiště. Chodba se před schodištěm do patra lomí a dvěma původními dveřními otvory ústí do farní zahrady a na dvorek, ohraničený hospodářskými budovami a ohradní zdí se dvěma vjezdovými vraty (vjezd blíže faře je zazděný a byl původně klenutý). V drobné jihozápadní prostře přízemí se dnes nachází záchod, tutéž polohu má záchod i v patře prvním. Veškerá okna směřující na východ jsou zazděna, snad v souvislosti s výstavbou nové školní budovy v letech 1884–1886 (dnešní čp. 21). Krov je mansardový, zavětrovaný ondrejskými kříži. Střešní plášť prolamuje široký komín. Jedlové trámy pro stavbu krovu byly smýceny v roce 1758/59.

V roce 1759 byla ve Štěpánově zřízena expozitura, od roku 1785 samostatná duchovní správa (lokálie) a ta se konečně roku 1843 změnila na faru.⁴⁷ Novostavba farní budovy vznikla v souvislosti se zřízením expozitury, přičemž výstavbu fary završuje krov, datovaný dendrochronologickou analýzou do roku 1758/59. Obdobná fara z roku 1765 se nachází také v Rožné i s identickým erbem nade dveřmi. Společně s farou snad při

⁴⁷ TENORA, J., *Vlastivěda moravská*, s. 222.

Obr. 23. Štěpánov nad Svratkou, fara. Stavební vývoj fary: tmavě hnědou barokní konstrukce, žlutou novodobé zásahy 20. století (zaměření a kresba: autor). Nahoře půdorys přízemí, dole první patro

východní straně kostela presbytáře vyrostla barokní sakristie, která vykazuje identické klenby jako fara. Na rozdíl od kostela přečkala farní budova tragický požár roku 1917 a dochovala se tak v mimořádně autentickém stavu. Dnes tvoří jednu z nejcennějších historických budov Štěpánova nad Svratkou.

Pokus o nástin urbanistického vývoje městečka podle dosavadního stavu poznání Městys Štěpánov nad Svratkou (obr. 1–3, obr. 18), o jehož nejstarší historii tento příspěvek pojednává, se rozkládá ve svrateckém údolí, historické jádro se nachází v pravobřežní části široce rozepjatého říčního záhybu, asi 10 km východně od Bystřice nad Pernštejnem. Centrum dnešního městyse tvoří poměrně pravidelně vyměřené kvadratické náměstí, jehož jihozápadní kout zabírá kostelní areál s věží (obr. 6). Celou východní frontu tvoří dům čp. 9, někdejší radnice spojená s lánovou usedlostí,⁴⁸ hornický cechovní dům a horní soud ze 16. století (obr. 24 a 25), severně od něj tvoří rohový objekt náměstí bývalý tzv. panský dům (obr. 25). Přibližně uprostřed severní linie zástavby náměstí stojí zájezdní hostinec (čp. 16), při kostele se nacházela stará škola. Komunikace do náměstí vstupují výhradně v jeho rozích (vyjma jihovýchodního).

48 K tomu viz novinový článek SADÍLEK, Jaroslav, Historie domu čp. 9 na štěpánovském náměstí, *Štěpánovinky*, červen 2008.

Jihozápadní cesta z náměstí prochází dvouřadou zástavbou, jejíž součástí je římskokatolická fara (čp. 2) a v roce 1972 zaniklý objekt někdejšího panského dvora a později hostince (poprvé se uvádí roku 1750, tedy zhruba souběžně se vznikem farní budovy, obr. 26). Tato ulice se na západě otvírá vůči mostu přes řeku Svatku jako důležitému komunikačnímu uzlu. V této poloze lze předpokládat původní urbanistický celek Štěpánova, v 16. století rozšířený o nově vyměřené náměstí. Časová následnost obou útvarů je uvažována z několika důvodů. Původní vstup kostela se totiž nejspíše obracel k západu do míst původní zástavby. Poloha kostela na mírně vyvýšené elevaci uzavírá dvouřadou náves Štěpánova na jeho severovýchodním konci. Mimoto na mladší vznik náměstí poukazuje komplikovaná komunikační situace mezi ním a původní vsí, daná právě existencí kostela, který spojení obou urbanistických útvarů znesnadňuje. Ve středověkých písemných pramenech se Štěpánov označuje termínem „villa“, od roku 1551 jako městečko. Na základě těchto pojmů sice nelze jednoznačně deklarovat přeměnu statusu Štěpánova, ale časově změna termínů koreluje s předpokládaným průběhem urbanistických a právních změn sídla. Lze tedy usuzovat na budování čtyřstranného náměstí během první poloviny 16. století. S tím souvisí i vznik zvonice těsně před polovinou tohoto věku. Celý proces stavebního a urbanistického rozvoje Štěpánova vyvrcholil patrně v letech 1561–1584 oficiálním povýšením na městečko.⁴⁹ Pronikavé změny půdorysné osnovy Štěpánova v raném novověku jsou důvodem jisté výlučnosti sídla v regionálním kontextu. Většina vesnic v okolí vykazuje buď značně nepravidelný rozvrh zástavby, nebo se jedná o radiální schémata. Jejich vznik klademe do první poloviny 13. století, o čemž vypovídají i nálezy středověké keramiky (Vítochov, Koroužné).⁵⁰ Z hlediska oikonym sídel ve svrateckém údolí, v němž předpokládáme prvotní směr pronikání osadníků první poloviny 13. století, právě jediný Štěpánov vykazuje odvození od vlastního jména, na rozdíl od jmen, za jejichž zněním většinou stála zeměpisná charakteristika místa (Koroužné), důlní činnost (Švařec), specifika vodních toků (Vír, Černvív, snad obě Čepí), převažující druh porostu (Doubravník, Borovec, Olešnička, Bořínov) či význačná fauna (Nedvědice).

Pozoruhodná je skutečnost, že na indikační skice Štěpánova je jižní zástavba náměstí vybavena vyměřenými parcelami až k toku řeky Svatky, zatímco severní zástavba vykazuje rozsah parcelního aparátu výrazně kratší (parcely nad zástavbou probíhají ve směru východ–západ a zřetelně severní obvod zástavby náměstí i s dvorními parcelami limitují, v parcelaci plužiny Štěpánova tedy nejspíše došlo k přeměření pozemků dle tehdejšího počtu osedlých). Je možné, že alespoň jižní fronta náměstíčka má své kořeny před vysazením horního městečka, s jehož vznikem souvisí dotvoření (rozšíření) obdélného tržiště na východ a především na sever od kostela. Jižní fronta zástavby by tedy představovala postup rozšiřování původního urbanistického útvaru v již uvedené podobě dvouřadého návesního sídla západně od kostela. Některé indicie (zbytky zdí pod stávající autobusovou čekárnou⁵¹) dovolují vyslovit hypotézu, že severní fronta mladšího rozvoje zástavby východně od kostela byla odbourána a stavební čára byla odsunuta severněji, čímž vzniklo obdélné náměstí. Této domněnce nasvědčuje snad i tvar náměstí, ve své západní, severní a východní frontě pravidelně vyměřený, vyjma jižní, do náměstí konvexně vypnuté linie zástavby. Není známo, že by průběh stavební čáry jižní strany náměstí ovlivnily terénní podmínky či tok řeky Svatky.

Období výstavby štěpánovské zvonice (1542/43), v níž tušíme inspiraci soudobými městskými věžemi, je důležitým časovým ukazatelem ke stanovení doby přerodu vsi na městečko, kolem něhož probíhal hornický ruch, obnovený na konci 15. století a trvající patrně do 80. let 16. století. Nutno doplnit, že kolem poloviny 16. století je u Borovce nalezen zdroj dalšího kovu – mědi,⁵² což s sebou přineslo nepochybně další možnosti

49 KUČA, K., *Města a městečka*, s. 319.

50 O příslušnosti této půdorysné sestavy k tzv. domácí kolonizaci viz např. BOHÁČ, Zdeněk, *Geneze sídla a plužiny jako pramen k dějinám osídlení*, *Historická geografie*, 1986, roč. 25, s. 18.

51 JURMAN, H., *V nejkrásnějším údolí*, s. 82.

52 SADILEK, Jaroslav, *Koroužné, Švařec, Kobylnice. Historie a vývoj osídlení obce*, Bystřice nad Pernštejnem 2016, s. 83.

rozvoje. Ze 16. století také pochází část klenebních konstrukcí v přízemí bývalé radnice (čp. 9), starší konstrukce nebyly průzkumem identifikovány. Původní urbanistická osnova Štěpánova, tvořící dvouřadou návesovku, během 16. století nejspíše stagnovala. Těžiště veřejného života, trhu a samosprávy bylo přeloženo do nově vytyčeného náměstí, obklopeného veřejnými budovami (radnicí), hostinci, domy měšťanů a v jihozápadním koutu pojímající starý kostel se hřbitovem. Je tak zřejmé, že 16. století představuje pro Štěpánov mimořádně příznivou dobu rozvoje a prosperity.

Poprvé je Štěpánov jako městečko označen pravděpodobně roku 1551. Podle sporu o prodej soli mezi Štěpánovem a Bystřicí, což bylo právo náležející pouze městečkům na pernstejnském panství, se zdá, že Bystřičtí nepovažovali Štěpánov za městečko, a tudíž mu právo prodeje soli odmítali přiznat, což nakonec roku 1579 učinil i Vratislav z Pernštejna. Po tomto aktu si před rokem 1584 obec štěpánovská patrně zapůjčila větší obnos financí u jihlavských měšťanů, zcela hypoteticky určený pro pernstejnskou vrchnost právě kvůli zřízení titulu městečka pro Štěpánov.⁵³ Následně v roce 1584 se skutečně poprvé v dobových písemnostech hovoří o funkci purkmistra.

Raná situace sídelní a sakrální architektury na Bystřicku

Ve spojení s výkladem stavební historie štěpánovského kostela a souvisejících staveb bude dobré přihlídnout k celkové situaci osídlení na Bystřicku. Při pokusu o datování počátků osídlení Bystřicka, které je s tématem pojednáváním v tomto příspěvku spjato, je nutno věnovat pozornost historickým stavbám a kontextu dějin sídlení v širším kontextu Vysočiny. Níže z tohoto důvodu uvádíme jen stručný souhrn poznatků. Dosud není uspokojivě vyřešena otázka vzniku hradu Svojanova s panstvím. Obecně se předpokládá jeho vznik v šedesátých či sedmdesátých letech 13. století v souvislosti se založením královského města Poličky, ačkoli značně pauperizovaná stavební podoba břitové věže s královským založením nekorresponduje. Do úvahy je tak stále nutno brát šlechtickou aktivitu z konce šedesátých let (Heřman z Letovic?). Počátky kostela sv. Mikuláše ve Starém Svojanově sahají do doby kolem roku 1275 dle dendrochronologického datování. Dosud nejstarší datované konstrukce na hradě v Kunštátě jsou dendrochronologicky datované do let 1264–1265.⁵⁴ Severně od Bystřicka probíhala kolonizace jak litomyšlskými premonstráty, tak později procesem, který po sobě zanechal dlouhé lesní lánové vsi. V tomto prostoru, nejspíše kolem Bystrého či Jimramova, narážely ke konci šedesátých let 13. století zájmy litomyšlského kláštera na akce šlechticů Jimrama, Heřmana a dalších.⁵⁵ Osídlování okolí Olešnice není dosud uspokojivě rozřešeno. Jihovýchodně a jihozápadně se rozprostírala oikumena rodu souhrnně nazývaného jako Tasovci. V roce 1233 se připomíná Závís a do první třetiny 13. století je datována výstavba tasovské rotundy, nahrazené kolem poloviny 13. století kostelem s kvadratickým presbytářem (dnešní farou).⁵⁶ Před rokem 1235 se Tasovci dostávají až k Olši a nejpozději ve třicátých letech probíhá osídlovací proces také v okolí Lomnice. Velmi problematické je stanovení doby výstavby hradu Bukova, po němž se roku 1285 jako svědek uvádí Demeter z rozrodu Tasovců. Za současného stavu vědomostí lze souhlasit s jeho vznikem během třetí čtvrtiny 13. století.

S výše uvedeným nástinem vrcholné fáze osídlování výseku Českomoravské vrchoviny severozápadně od Brna, doprovázené výstavbou kamenné architektury, souhlasí dosavadní získané poznatky z Bystřicka a Doubravnicka. Závěrem tedy lze shrnout, že vznik drobných, vesměs na radiálním schématu plužin rozčleněných vísek na Bystřicku a ve svrateckém údolí severně od Doubravníka spadá nejspíše do období první poloviny

53 ŠTARHA, Ivan, „Povýšení“ Štěpánova nad Svratkou na městečko, *Vlastivědný věstník moravský*, 1985, roč. 37, č. 1, s. 80.

54 BERÁNEK, Jan – MARÁZ, Karel – ŠTĚPÁN, Radim – ZEMAN, David, K nově objeveným středověkým nástěnným malbám na zámku Kunštát, *Zprávy památkové péče*, 2017, roč. 77, č. 4, s. 403.

55 CDB V/2, s. 192, č. 598.

56 UNGER, Josef, Tasovská rotunda. Archeologický výzkum a rekonstrukce, *Památky Vysočiny. Sborník NPÚ ÚOP v Telči*, 2010, s. 44–49; UNGER, Josef, Výsledky archeologického výzkumu u současné fary v Tasově (okr. Žďár nad Sázavou), *Pravěk – Nová řada*, 2013, roč. 21, s. 269–316.

Obr. 24. Štěpánov nad Svratkou, dům čp. 9. Dobová fotografie okolo roku 1930, pohled z náměstí. Kulísová brána dnes již nestojí a samotný dům prošel pronikavou přestavbou, zdroj: archiv NPÚ, ÚOP v Brně, neg. č. 8462

13. století,⁵⁷ přímo v říčním údolí snad i do druhé poloviny 12. století (doložen prozatím pouze Doubravník). Tato sídla byla pravděpodobně navázána na trasy významnějších cest či lesní řemesla. Vodítkem k datování počátků trvalých sídel ve sledované oblasti jsou radiální osnovy zástavby a plužiny v kombinaci s nečetnými archeologickými nálezy (keramika z první poloviny 13. století z Vítochova) a písemnými prameny. Nejprve je nutno počítat se samovolným pronikáním domácích kolonistů, až následně se osídlování krajiny plánovitě účastnily i šlechtické rody. Kromě pánů erbu zubů hlavy lze pravděpodobně počítat s účastí dalších rodů, například z Černvíra. Drobná vodítka a souvislosti etymologie názvů vesnic mohou poukazovat na příliv obyvatel z Olomoucka (lze tak uvažovat v případě ojedinělých jmen Koroužné, původně patrně Koruža, či Černvír, které v oblasti Olomoucka vykazují jazykově obdobné varianty). Ostatně před rokem 1208 Doubravník náleží do majetkové základny olomouckého biskupství. Stěžejním hybatelem osídlovacího procesu však byli nepochybně páni z Medlova, a to vesměs ve svrateckém pravobřeží. Část území kolem toku Svratky mohla náležet stále zeměpánovi. V již několikrát citovaném privilegii z 29. července 1235 daruje markrabí Přemysl na prosbu probošta Vojtěcha a abatyše doubravnickému konventu vesnici Sess. Převažující identifikací této lokality v literatuře je Žešov na Prostějovsku. V rovině hypotézy lze navrhnout i druhou alternativu, tedy že pod zkomoleným označením Sess se skrývá Švařec, v jehož okolí snad již tehdy či o něco později probíhající prospektorská činnost narazila na ložiska stříbrných rud. Nemáme z pramenů jednoznačně doloženo, že krajina kolem Koroužného či Švařce náležela od počátku do hranic tzv. doubravnického újezdu. A snad právě do blízkosti Švařce lze umístit obecné označení „hory stříbra“ (viz níže), o kterou se marně doubravnický klášter dožaduje na Jimramovi z Medlova u českého krále Václava I. Někdy před polovinou 13. století jsou tedy na území tzv. doubravnického újezdu nalezena ložiska monetárního kovu, jímž bylo ve středověku uvedené stříbro. Nejčtenější zdroje stříbronosných rud se nacházely na území vymezeného Horním Čepím na jihu a obcí Koroužné na severu, s největší hustotou

57 srov. ŠKABRADA, Jiří, *Nástin vývoje vesnických půdorysů a plužin v Čechách*, Brno 2022, s. 200.

Obr. 25. Štěpánov nad Svratkou. Dobová fotografie, která od jihovýchodu zabírá dům čp. 9 (zcela vpravo) a vedle něj stojící tzv. panský dům (čp. 12), počátek 20. století, zdroj: archiv autora

stařin právě v okolí Švařce a Borovce. Snad zvláště větší příliv osob navázaných na proces získávání a následné úpravy stříbrných rud zapůsobil jako akcelerační kolonizace, která se nepochybně v režii panských rodů rozvíjela nejpozději od třicátých let 13. století. Štěpánov nad Svratkou dle svého pojmenování patrně vděčí za svůj vznik rodu erbu zubří hlavy, přičemž po založení sídla byl v období nejspíše třetí čtvrtiny 13. století vybudován kostel. Jedná se o jedno z několika založení církevních objektů, vyvolaných temporálním nadáním doubravnického kláštera, obsaženým v privilegii markraběte Přemysla z roku 1235⁵⁸ („... patronátní právo kostelů v Medlově (Medlow), Kadově (Cadow), Velešovicích (Welessouich), Letonicích (Neteludich), Kučerově (Cocherow), Doubravníku a všech kostelů tohoto újezdu“). Rodová klášterní fundace v Doubravníku na základě tohoto dokumentu získává patronátní právo ke všem kostelům ve svém obvodu (*circuitus*), které stojí nebo teprve vzniknou, a odvolává se na majetky dané klášteru Štěpánem z Medlova, patrně jako výraz obav nároků příbuzných (což se nakonec v osobě Jimrama z Medlova potvrdilo jako oprávněná obava).⁵⁹ Z vyjmenovaných šesti kostelů leží na horní Svratce jediný, a to v Doubravníku, jiné kostely, jejichž patronát by doubravnické řeholnice držely, nejsou v tomto dokumentu uvedeny a pravděpodobně tedy v této době neexistovaly. Nejstarší dosud známý kostel v Doubravníku byl longitudinální s východní apsidou a nacházel se mezi vstupním průčelím současného chrámu a domem čp. 35. S otázkou mohl vzniknout už kolem roku 1200 (viz zmínka z roku 1208) či později ve třicátých letech 13. století. Snad již v této době byl postupně budován sakrální objekt v Bystřici nad Pernštejnem (první snad věrohodný doklad se hlásí do roku 1238, vznikl však až mezi lety 1258–1298⁶⁰). Patronátní právo kostela v Bystřici nad Pernštejnem patřilo rovněž mezi doubravnické nadání. V případě bystřického kostela jsme však odkázáni na minimum psaných pramenů při absenci vlastní původní stavby. Okolo poloviny 13. století došlo k výstavbě kostela sv. Václava v Dolním Čepí, který se již řadí k přechodným dispozicím mezi kostely zakončenými apsidou a kvadratickým kněžištěm. Nejpozději v tomto období lze tušit vznik unikátní dispozice černvířské centrály se dvěma apsidami. Toto neobvyklé řešení patrně představuje lokální svéráznou redukci čtyřapsidových či trojapsidových kostelů s centrální kvadratickou částí. Patronát černvířského kostela drží již před rokem 1365 Artleb z Klečan, tedy nespadal do souhrnu patronátních práv doubravnických řeholnic. Centrála soukromého založení

58 CDB III/1, č. 119, s. 147.

59 Hypoteticky se zde projevil ohlas tzv. sdíleného vlastnictví širší rodové přízně, srov. LAVAL, F., Co je kostel?, s. 71. Jimram tedy považoval „horu stříbra“ za svůj legitimní nárok, proti čemuž se doubravnický konvent ohradil a podle všeho mu dal král Václav I. za pravdu.

60 JOKEŠ, P., *Farní organizace*, s. 31.

je známa rovněž z Tasova, kde patrně v první třetině 13. století zakládají páni erbu křídla rotundu, archeologicky zachovanou pod stávající farou. Přesná doba vzniku mimořádně zajímavé černvířské svatyně je však dosud otevřená.

Po polovině 13. století (nejspíše během třetí čtvrtiny tohoto věku⁶¹) se na sever od Doubravníka a na Bystřicku síť kostelních staveb zahušťuje. V této době budované vesnické kostely vykazují běžnou sestavu kvadratického presbytáře a širší odsazené plochostropé lodi. Ať již se zachovaly tyto chrámy ve víceméně autentické podobě (Vítouchov, Rožná,⁶² Bukov), nebo jsou ukryty pod mladším architektonicky odlišným řešením (Štěpánov nad Svratkou, Dalečín, Olešná, Zvole, Jimramov a další), početně ve sledované oblasti zcela dominují. Dobu jejich výstavby lze klást povšechně do druhé poloviny 13. věku s přesahem do století následujícího. Rovněž dispozičně neobvyklá hornická kaple ve Švaří je budována podle posledních zjištění během druhé třetiny 13. století a zabezpečovala duchovní služby hornickému společenství. Kolem roku 1300 či krátce po něm se objevují v minimálním zastoupení rovněž vrcholně středověké kostely s polygonálním presbytářem vzepřeným sérií opěráků (kostely sv. Markéty v Bobrové z doby před rokem 1338 a sv. Bartoloměje v Bobrůvce z doby okolo roku 1300). Znamená to, že síť farních, případně filiálních kostelů byla ve 14. století dokončena a nadále docházelo spíše pouze k přestavbám. Pozdně gotické či goticko-renesanční ukázky sakrální architektury jsou zastoupeny již zmíněným chrámem Povýšení sv. Kříže v Doubravníku. Pozdějších novostaveb kostelů známe několik. V baroku zanikly a byly znovu postaveny kostely v Prosetíně (1738), Rozsochách (60. léta 18. století) či Nedvědicí (údajně roku 1720 namísto dřevěného kostela). Až na počátku 19. století nahradila novostavba starý kostel v Radešinské Svratce.

Přibližně současným jevem se zakládáním trvalých zděných kostelů v již vesměs konstituovaném režimu osídlení, tedy za existence ustálených a životaschopných urbanistických celků, byla výstavba zděných panských sídel – kamenných hradů. Mezi nejstarší hrady náleží dnes téměř zničená poloha Hradisko nad obcí Rožnou (kolem poloviny 13. století⁶³), cca v šedesátých až osmdesátých letech 13. století lze počítat s výstavbou predikátního Pernštejna a zhruba současně i Aueršperka.⁶⁴ Jedním z úkolů dalšího historického bádání je interpretace opevnění na tzv. Velkém a Malém Hradisku nad Štěpánovem, datovaným do poslední třetiny 13. století a do první poloviny 14. století.⁶⁵ Vznik opevnění v tomto případě následoval za vznikem kostela a zdejšího osídlení, nicméně osoba stavitele a důvod výstavby fortifikace nejsou jasné. Hypoteticky lze uvažovat o funkčním propojení obou fortifikací s montánními aktivitami v okolí Štěpánova. Obdobnou interpretaci autor spatřuje rovněž na bezejmenné a jen spoře dochované lokalitě na Zemanově poli nad Koroužným.⁶⁶ Mladší vrstvu hradní architektury regionu zastupují Zubštejn (snad přelom 13. a 14. století⁶⁷) a Pyšolec (jeho vznik je spojován až s první polovinou 14. století⁶⁸).

Raně gotické kostely výše uvedeného typu se skládají z kvadratické plochostropé lodě, k níž přiléhá mírně odsazený kvadratický presbytář, v okolí Bystřice nad Pernštejnem

61 Do stejného období, konkrétně kolem roku 1275, je podle výsledků dendrochronologické analýzy řazen i kostel sv. Mikuláše ve Starém Svojanově.

62 FLÍDR, Aleš, Kostel sv. Havla v Rožné, in: *Rožná, Zlatkov, Josefov, Žďár nad Sázavou* 2019, s. 73.

63 POLÁČEK, Lumír, Feudální sídla v povodí Bystřice, Nedvědic a Bobrůvky ve světle archeologických nálezů, in: *Pravěk a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika, ČIŽMÁŘ, Miloš – NEKUDA, Vladimír – UNGER, Josef* (eds.), Brno 1990, s. 409.

64 Naposledy VEČEŘA, Jan, Úvaha nad stavebním vývojem a podobou jádra hradu Aueršperka (okr. Žďár nad Sázavou) na základě nálezu architektonického článku hradní věže, *Castellologica bohemia*, 2023, roč. 20, č. 1, s. 90; dále například POLÁČEK, L., Feudální sídla, s. 411.

65 DOLEŽEL, Jiří, Kozlov (okr. Žďár nad Sázavou), *Přehled výzkumů*, 1999, roč. 39 (1995–1996), s. 424.

66 VEČEŘA, Jan, Koroužné (okr. Žďár nad Sázavou), neznámá fortifikovaná poloha spojená se středověkým hornictvím. Předběžné úvahy, *Hláška. Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka*, 2021, roč. 32, č. 4, s. 56–59.

67 PLÁČEK, Miroslav, Hrady v horním povodí Svratky, *Archaeologia historica*, 1986, roč. 11, s. 195; DOLEŽEL, J., K počátkům hradu Kamene, s. 313.

68 POLÁČEK, L., Feudální sídla, s. 419; PLÁČEK, M., Hrady v horním povodí Svratky, s. 196.

netypicky klenutý valenou klenbou (o případném druhotném zaklenutí lze pouze spekulovat). Nápadně podobný dispoziční typ předcházeli stávajícímu monumentálnímu chrámu Povýšení sv. Kříže v Doubravniku, který pravděpodobně představuje původní konventní kostel sv. Kříže z doby po roce 1240 a snad i vzor pro nově budované kostelíky s kvadratickým presbytářem severně od Doubravníka. Jeho existenci je však nutno v budoucnu ověřit, neboť výsledky geofyzikálního průzkumu z roku 1994 je nutno brát se značnou rezervou. Právě z Doubravníka se šířilo osídlování severněji položených oblastí. Tato lokalita je dle dosavadních zjištění nejseverněji položené sídlo s mladohradištními nálezy v oblasti Hornosvratecké vrchoviny.⁶⁹ V bezprostředním okolí Doubravníka zakládají páni z Medlova, fundátorský rod kláštera, drobná sídla, a sice v poloze na svazích nad svrateckým údolím (například v roce 1235 jmenované vesnice Klokočí, Maňová, Rakové při hranici s panstvím Tasovců) a zraje 30. let se dostávají až do míst jižně od Ujčova (vesnice Bořínov). Souběžně se zakládáním vesnic dochází k zabezpečování *curae animarum* zakládáním sítě kostelů. Uvedený typ raně gotických venkovských kostelíků je v některých případech i mimo geografický rámec této práce spojován s působením a činnostmi řeholních společenství.⁷⁰

V raně gotických venkovských kostelech na Bystřicku neshledáváme stopy po tribunách, které se jinak všeobecně objevují až do 14. století. To pravděpodobně znamená, že se jedná o běžné venkovské kostelíky, na jejichž výstavbě se podíleli zejména místní osadníci. Čestné místo pro vrchnost či jiné významné osoby v případě absence tribunu je spatřováno alternativně například v sedli v presbytáři kostela sv. Michela ve Vítochově. Absence tribunu u kolonizačních kostelů nijak nepřekvapuje a je v souladu s tímto obecným trendem i z jiných částí země. Tento jev by rovněž odpovídal rovnoměrně rozvrstvené hierarchii společnosti v době emfyteutické kolonizace. Jakékoli stopy po empoře tedy neshledáváme ani v případě štěpánovského kostela. Jedinou výjimku představuje hornická kaple ve Švařci, kde prohloubený stavebněhistorický průzkum v roce 2022 objevil stopy po původní dřevěné tribuně, osvětlené ze západu rozměrnou rozetou o průměru 3,5 m. Švařecká kaple však sloužila k zajišťování duchovních potřeb hornického živlu a přítomnost vyvýšeného místa pro účast na bohoslužbách nepřekvapuje vzhledem k hierarchii hornické pospolitosti. Z širšího okolí představuje výjimku z uvedené premisy kostel sv. Marka (dříve sv. Prokopa) v Mostišťích u Velkého Meziříčí. Západní zeď sice zanikla v době prodloužení lodi (14. století?), avšak bezprostředně za jižním vstupem směrem k západu se ve zdivu nachází několikrát odstupňované zdivo, evokující zděnou schodnici nesoucí patrně jednoramenné schodiště, které ústilo na západní tribunu. Blízkost panského sídla patrně z konce 13. století, jehož pozůstatky se nachází na terénním útvaru severně od kostela, by přítomnosti empoře neodporovala. Potvrzení domněnky může přinést jen prohloubený stavebněhistorický průzkum.

Zajímavým prvkem raně gotických vesnických kostelů na Bystřicku je klenutí presbytářů, z většiny tvořené valenou mírně hrotitou klenbou, která je v souladu se značně prostou architektonickou stránkou těchto staveb. Toto řešení není příliš obvyklé oproti klenutí křížovou žebrovou klenbou (Svratka, Žďárec). Analogicky klenuté presbytáře na Čáslavsku u kostelů v Bratčicích, v Přibyslavicích a snad Kozohlodech jsou spojovány s komendou německých rytířů v Drobovicích⁷¹ a datované vesměs do poslední třetiny 13. století. Na Bystřicku je podobný způsob doložen ve Vítochově, Dalečíně a v Bukově. Stanovení přesnější doby jejich vzniku je úkolem dalšího výzkumu.

Popisované vesnické středověké kostely 13. století ve sledovaném regionu jsou téměř výhradně bezvěžové. Rozsah archeologicky zjištěného doubravnického kostelíka s apsidou neznáme. Pouze v Dolním Čepí lze tušit zaniklou západní věž. V případě černvířského kostela nebyly doklady věžové podoby kostela (tedy dalšího patra či pater nad hranolovou lodí) identifikovány.

69 DOLEŽEL, Jiří, *Ante aream monasterii sancte Crucis – klášter v Doubravniku ve světle dosavadních výzkumů*, *Pravěk*, 1998, roč. 8, s. 331.

70 KIBIC, K. ml., *Středověká venkovská sakrální architektura*, s. 5.

71 KIBIC, K. ml., *Středověká venkovská sakrální architektura*, s. 39.

Obr. 26. Štěpánov nad Svratkou, bývalý hostinec a někdejší panský dvůr. Budova zbořena roku 1972. Záběr z roku 1933, zdroj: archiv NPÚ, ÚOP v Brně, neg. č. 8461

Příspěvek archeologie k poznání osídlení Štěpánovska

Archeologie přispívá k poznání nejstarší historie regionu jen v několika případech. Jedním z nejdůležitějších údajů, získaných při archeologické analýze hornické aglomerace Havírna/Cumberg nedaleko Štěpánova nad Svratkou, je stanovení počátků těžby do cca poloviny 13. století.⁷² Zhruba do 40. let 13. století je možno klást uplatnění nedvědického mramoru při výstavbě spodní partie západního portálu klášterního chrámu v Porta coeli v Předklášteří. Nejstarší archeologické nálezy ze sídelního prostoru Doubravníka pochází již z 12. století.⁷³ Je však pravděpodobné, že osídlování doubravnického újezdu pány s erbovním znamením zubří hlavy naráželo na ostrůvky staršího osídlení či vyložené specifické horní osídlení, o čemž by snad svědčila z archivních map stabilního katastru doložená urbanistická struktura některých vesnic, byť samozřejmě s otazníkem zejména ve vztahu k možným urbanistickým změnám v období třicetileté války – například Koroužné, Ujčov, obě Čepí. Tyto lokality se vyznačují značně neucelenou strukturou zástavby, členěnou v podstatě na dílčí útvary s evidentní vazbou na mlýny, případně důlní a zpracovatelské areály. „Hraniční“ lokalitou kolonizovaného území pány z Medlova by byl Štěpánov nad Svratkou, pojmenovaný podle jednoho ze členů rodu. Pravděpodobně by se tak mohlo jednat o doklad pojmenovávání hraničních sídel jmény vlastníků dané části země. Severněji položené území, na němž probíhala těžba stříbrných rud (území původního Švařce a Koroužného), získal hypoteticky doubravnický klášter, neboť si na zisky plynoucí z horního podnikání činil nároky. Svědčí o tom nedatovaný mandát⁷⁴ krále Václava I. pro veverského purkrabího Ratibora, jemuž ukládá nápravu poměrů.⁷⁵ „Horu stříbra“, předmět sporu, totiž doubravnické klášterní fundaci zcizil Jimram se

72 DOLEŽEL, J., Středověký areál těžby, s. 72.

73 DOLEŽEL, Jiří, Záchrané výzkumy ve středověkém jádře Doubravníku (okr. Žďár nad Sázavou), *Přehled výzkumů 1992, 1996*, s. 68–72.

74 Hypoteticky lze mandát datovat před rok 1249, kdy Ratibor nejspíše umírá.

75 CDB IV/1, č. 293, s. 488–489.

svým tchánem Sigfridem a „*zašantročili*“ ji brněnským měšťanům. Nicméně lokalizace stříbrných dolů („*montem argenti*“) z uvedeného mandátu je značně nejistá. Ztotožnění s důlní polohou Havírna provedli J. Doležel a J. Sadílek.⁷⁶ Byť jde samozřejmě o čistě hypotetické spojení konkrétní zeměpisné polohy s geografickým určením z doby kolem poloviny 13. století, jeví se tato možnost synchronizace jako pravděpodobná (v úvahu by snad připadalo i Horní Čepí,⁷⁷ zde ovšem nejsou vazby brněnského patriciátu doloženy a zejména dosud nemáme jistotu o přesném stáří důlních děl). Pakliže však doly držel zeměpán (moravský markrabí), mohlo se jednat o nadání zeměpanské, přičemž nároky na požitky plynoucí doubravnickému klášteru nebyly později uznány, a naopak privilegiem krále Václava II., daným městu Brnu, došlo vlivem šestimílové distance horního oprávnění k přiřčení štěpánovských dolů brněnským měšťanům.

Závěr

Z výše řečeného vyplývá, že výstavba kamenného kostela ve Štěpánově nad Svratkou představuje důležitý akt v procesu vrcholné fáze osídlování svrateckého údolí na Bystřicku a dokončení hospodářské stabilizace území a konsolidace nové vsi, vhodné k zakládání trvalých kamenných staveb. Štěpánov představuje podobné urbanistické sídlo jako již zmíněná Nedvědice či Staré město v Bystřici nad Pernštejnem, tedy dvouřadou ves s kostelem vloženým do jednoho z podélných ramen struktury zástavby nebo na dominantní polohu. Pojmenování sídla snad opravdu navazuje na zakladatele – jednoho ze Štěpánů z Medlova. Podle všeho ale ve Štěpánově žádný člen rodu se zubří hlavou v erbů nesídlil, respektive jeho sídlo zde není doloženo. Charakter fortifikací na Hradisku nad Štěpánovem tak dosud neumožňuje v tomto ohledu jednoznačnou interpretaci. Nicméně doba druhé poloviny 13. století představuje etapu konjunktury dobývání stříbrných rud v blízkém okolí, zejména v Koroužném a Švařci. Pozemkovou vrchností tedy byla část rodu, sídlící na hradě Pernštejně a později jedna z jejich větví – páni z Kamene (Zubštejna). V jejich poměrně ekonomicky neutěšené situaci před polovinou 14. století se jedná o rozsah panství, v němž jsou zastoupené všechny významnější důlní polohy tzv. štěpánovského důlního revíru. Zároveň se jako věřitelé pánů z Kamene, ale i jako majitelé důlních koncesí ve Švařci a okolí objevují v této době představitelé brněnského patriciátu, vzdáleně a nekonkrétně uvedeného v již citovaném mandátu Václava I. To vše nás vede k úvaze, že skutečně v rozsahu panství pánů z Kamene, zachyceného v době kolem poloviny 14. století, je nanejvýš pravděpodobné hledat onu „*horu stříbra*“, snad obecné označení celé oblasti, nikoli terénní jednotlivosti. Zároveň se lze domnívat, že Štěpánov již tehdy představoval tržní centrum panství a že byly kladeny odpovídající nároky i na architektonickou podobu kostela. Z kamenných tesaných prvků se nám však do dnešní doby dochovala jen osamocená konzola vynášející kdysi patu východního štítu presbytáře. Případné další tesané součásti ostění či snad klenebních žeber nebyly dosud v plně omítnutém zdivu štěpánovského kostela identifikovány. Jejich někdejší existence je však s otazníkem, neboť venkovské středověké kostely na Bystřicku obvyčně

76 DOLEŽEL, Jiří – SADÍLEK, Jaroslav, Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svratkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století. I. Výsledky průzkumu v letech 1990–2001, edice písemných pramenů, in: *Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty*, NOVÁČEK, Karel (ed.), Praha – Brno – Plzeň 2004, s. 43–119.

77 TEPLÝ, Jaroslav, *Rod Pernštejnů za přemyslovských a lucemburských králů*, 2016, s. 51. Autor uvádí do literatury zcela novou lokalitu – kótu 557 západně od Horního Čepí. Nutno podotknout, že tato poloha nefiguruje v žádných dosud vydaných montanistických pracích a terénní prospekce autorem tohoto příspěvku zde žádné významné pozůstatky po starém dolování neidentifikovala. Jediné staré dobývky v blízkosti Horního Čepí se nachází v Pavelkově lese a jsou zahrnuty ve všech dosavadních pracích, týkajících se topografie důlních děl v oblasti. I vzhledem k dosavadní absenci publikovaných archeologických nálezů lze stařiny z Pavelkova lesa s opatrností zařadit již do druhé poloviny 13. století, a to na základě identického rozvrhu dobývek do tzv. trojjam, tedy základní důlní míry vytyčené podle Jihlavského horního práva i pozdějšího *Ius regale montanorum* Václava II. z roku 1300. Tyto trojjamové důlní jednotky jsou známy ze všech lokalit štěpánovského důlního revíru, jejichž datace spadá do předhusitského období, zejména druhé poloviny 13. století a průběhu 14. věku, srov. DOLEŽEL, J., Středověký areál, s. 84. Za konzultaci rovněž děkuji panu Karlu Pročkoví.

tesané prvky postrádají (s výjimkou ostění ve Vítochově, sanktuáře a portálu v Rožné a Bukově z nedvědického mramoru). Kostel patrně nebyl vybaven západní tribunou, případné sedile či jiná forma čestnějšího postavení patronátního pána či pozemkové vrchnosti při mši svaté není doložena.

Předložený příspěvek není a ani nemůže být konečným zhodnocením vzniku církevních památek na Bystřicku ve vztahu k dosud opomíjenému kostelu sv. Petra a Pavla ve Štěpánově nad Svatkou. Na základě dendrochronologických analýz však bylo možno definitivně stanovit výstavbu dalších dvou historických staveb – věže a fary – a pokusit se včlenit jejich vznik do kontextu vývoje městečka Štěpánova. Řada úvah zejména urbanistického vývoje však dosud zůstává nedoložená a teprve budoucí výzkum snad přinese další prohloubení našich vědomostí o mechanismech osídlovacího procesu území severně od Doubravníka.

Autor děkuje Ing. Tomáši Kynclovi za provedení dendrochronologického datování, jáhnu Ladislavu Kincovi za laskavé vpuštění do všech objektů a umožnění jejich studia, kolegům PhDr. Daliboru PRIXOVI, CSc, Mgr. Janu ŠTĚTINOVÍ, Mgr. Jakubu Svobodovi, Mgr. Aleši FÍLDROVÍ a Ing. arch. VOJTĚCHU PAVELKOVÍ za podnětné diskuse stran stavebního vývoje a v neposlední řadě Ing. HYNKU JURMANOVÍ a panu PETRU SKOKANOVÍ za zpřístupnění starých fotografií a diskusi nad tématem.

Summary

The presented paper is based on an in-depth building-historical survey of three important buildings of the town of Štěpánov nad Svatkou, which enters the history with the priest Heřman in 1285.

The core of today's parish church of St. Peter and Paul also dates from the second half of the 13th century. This chronological classification is based on the overall layout of the church, consisting of a rectangular flat-roofed nave and a square presbytery, presumably vaulted in the Middle Ages. The second dating indicator of the medieval age of the building is the semi-circular late Romanesque window on the axis of the presbytery, secondarily walled and reduced in size by the construction of the passage to the Baroque sacristy. In the second half of the 17th century, the nave of the church was extended westwards. The secondary material mass is revealed by a shallow interior recession in the nave masonry. The plastering of the church in the form of a lesene strip with regular mirrors with quarter-rounded corners probably belongs to this phase. This treatment survives on the original outer façade of the east wall of the presbytery, secondarily covered by the roofing of the Baroque sacristy of about the 1840s. The church and nearby belfry burned down in 1917, and restoration using individual rondocubist elements dates to the 1920s. The position of the church, complicating the road pattern of the township, and the shape of the present square are probably the result of the secondary demarcation of the central area of Štěpánov. Thus, the square was probably created only during the 16th century and Štěpánov originally corresponded in its urban layout to a narrow two-row outline with the church in one row of buildings (similar to Nedvědice, Staré Město in Bystřice nad Pernštejnem).

At the time of Štěpánov's promotion to a town (before 1584), it is possible to assume the creation of the existing spacious square, defined by

burgher, public and church buildings and the addition of a detached belfry to the town's image. Its construction can be dated back by the massive beams between the ground and first floors, with the trees being cut after about 1540. The ground floor was originally not accessible from the exterior by a separate entrance and was probably vaulted. It is possible that it was used as a depository for rare objects or as a cloakroom. It was probably a municipal property. The primary entrance led up to the first floor level away from the church. The appearance of the upper floors in the Middle Ages is unknown, the tower underwent a Baroque reconstruction, associated with the creation of a brick bell floor, after a devastating fire in 1917, the reconstruction and the creation of the present roof took place.

The last monitored building is the Roman Catholic rectory. It was built in connection with the establishment of an exposition in Štěpánov in 1759. In 1785, the exposition became an independent spiritual administration (locale) and finally in 1843 the parish administration of the town was restored. The eaves-oriented building with a mansard roof and a richly decorated façade with the Stockhammers' stucco coat of arms above the main entrance has been preserved in a rare authentic condition without significant changes. The ground floor is vaulted with pentagonal sections, the first floor is flat-roofed.

The original layout of the Štěpánov church fully corresponds to the common early Gothic type of a longitudinal church with a square presbytery, which completely dominated the Bystřice region during the second half of the 13th and the first half of the 14th century (Vítochov, Dalečín, Lisek, Olešná, Bukov, Jimramov and other places). There is no direct evidence for the earlier dating of the church, and the simple semi-circular recess of the window and its two funnel-shaped niches cannot be considered as such. Thus, the

church's foundation falls within the period of the development of spiritual administration in the territory with an unclear property structure of the 13th century. The founders of Štěpánov and therefore also of the local church can most probably be considered to be members of the bison

head coat of arms, who later built an auxiliary fortified building on the hill called Hradisko. At the same time, Štěpánov is located in a rich mining region, where the remains of mining have been documented since the middle of the 13th century (at the nearby site called Havírna).

Seznam pramenů a literatury

Literatura a vydané prameny

- BERÁNEK, Jan – MARÁZ, Karel – ŠTĚPÁN, Radim – ZEMAN, David, K nově objeveným středověkým nástěnným malbám na zámku Kunštát, *Zprávy památkové péče*, 2017, roč. 77, č. 4, s. 401–416.
- BOHÁČ, Zdeněk, Geneze sídla a pluziny jako pramen k dějinám osídlení, *Historická geografie*, 1986, roč. 25, s. 7–52.
- DOLEŽEL, Jiří, Záchrané výzkumy ve středověkém jádře Doubravniku (okr. Žďár nad Sázavou), *Přehled výzkumů 1992*, 1996, s. 68–72.
- DOLEŽEL, Jiří, Ante aream monasterii sancte Crucis – klášter v Doubravniku ve světle dosavadních výzkumů, *Pravěk*, 1998, roč. 8, s. 331–340.
- DOLEŽEL, Jiří, K počátkům hradu Kamene (Zubštejna) na horní Svatce, *Castellologica bohémica*, 1998, roč. 6, čís. 2, s. 307–324.
- DOLEŽEL, Jiří, Kozlov (okr. Žďár nad Sázavou), *Přehled výzkumů*, 1999, roč. 39 (1995–1996), s. 424.
- DOLEŽEL, Jiří, Středověký areál těžby stříbra Havírna u Štěpánova nad Svatkou: dokumentace v letech 2017–2019 a problém její interpretace, *Přehled výzkumů*, 2020, roč. 61, č. 2, s. 71–112.
- DOLEŽEL, Jiří – SADÍLEK, Jaroslav, Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svatkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století. I. Výsledky průzkumu v letech 1990–2001, edice písemných pramenů, in: *Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty*, NOVÁČEK, Karel (ed.), Praha – Brno – Plzeň 2004, s. 43–119.
- FLÍDR, Aleš, Kostel sv. Havla v Rožné, in: *Rožná, Zlatkov, Josefov*, Žďár nad Sázavou 2019, s. 71–79.
- FLÍDR, Aleš, Sakrální architektura, in: *Boskovice 1222–2022*, 2022, s. 85–88.
- GREGEROVÁ, Miroslava – PROCHÁZKA, Rudolf, Erste Ergebnisse naturwissenschaftlicher Untersuchungen an Graphittonkeramik aus Brno (Brünn), in: *Internationale Tagungen in Mikulčice IV. Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen*, Brno 1998, s. 275–278.
- JOKEŠ, Petr, *Farní organizace na středověké západní Moravě*, Brno 2011.
- JURMAN, Hynek, *Štěpánov nad Svatkou – 1285–1985*, Štěpánov nad Svatkou 1984.
- JURMAN, Hynek, *V nejkrásnějším údolí na světě*, Štěpánov nad Svatkou 2014.
- KIBIC, Karel ml. – VANĚK, Vojtěch, *Středověká venkovská sakrální architektura na Kutnohorskú*, Praha 2012.
- KIBIC, Karel, *Středověká venkovská sakrální architektura na Čáslavsku*, Praha 2010.
- KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 7. díl / Str–U, Praha 2008.
- LAVAL, Filip, Co je kostel? K počátkům šlechtických sídel českého středověku, *Archeologické rozhledy*, 2016, roč. 68, s. 47–90.
- PLAČEK, Miroslav, Hrad v horním povodí Svatky, *Archaeologia historica*, 1986, roč. 11, s. 189–200.
- PLAČEK, Miroslav, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2007.
- PLAČEK, Miroslav, K objevu pozdně románského paláce na zámku v Kunštátě a nástin vývoje hradu do začátku 16. století, *Průzkumy památek*, 1995, roč. 2, č. 1, s. 37–48.
- POLÁČEK, Lumír, Feudální sídla v povodí Bystřice, Nedvědičky a Bobruvky ve světle archeologických nálezů, in: *Pravěk a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika*, ČIŽMAR, Miloš – NEKUDA, Vladimír – UNGER, Josef (edd.), Brno 1990, s. 407–425.
- PRIX, Dalibor – RACKOVÁ, Eliška – SLAVÍK, Jiří, *Středověké venkovské kostely východních Čech. Archidiakonát hradecký do roku 1378*, Praha 2020.
- SADÍLEK, Jaroslav, Vznik městečka Štěpánova nad Svatkou, *Štěpánovinky*, březen 2008 (nestránkováno).
- SADÍLEK, Jaroslav, Historie domu čp. 9 na štěpánovském náměstí, *Štěpánovinky*, červen 2008 (nestránkováno).
- SADÍLEK, Jaroslav, Tři příspěvky k poznání historické architektury na Bystřicku, *Vlastivědný sborník Bystřicka*, 2012, roč. 1, s. 25–46.
- SADÍLEK, Jaroslav, *Korolné, Švarč, Kobylne. Historie a vývoj osídlení obce*, Bystřice nad Pernštejnem 2016 (nepublikovaný rukopis).
- SCHWOY, Franz Joseph, *Topographie vom Markgrafthum Mähren*, 2. Band, Brünn und Hradischer-Kreis, Wien 1793, s. 401–402.

- SKOPEC, Jaroslav a kolektiv, *Středověké venkovské kostely okresu Louny*, Ústí nad Labem 2022.
- SOMMER, Jan, Redukovaná dispozice středověkého kostela v Petrovicích (Praha 4), *Památky a příroda*, 1987, roč. 12, č. 8, s. 474–476.
- STANĚK, Pavel, Panenský klášter v Doubravníku, *Archaeologia historica*, 2015, roč. 40, č. 2, s. 839–855.
- ŠKABRADA, Jiří, *Nástin vývoje vesnických půdorysů a plužin v Čechách*, Brno 2022.
- ŠTARHA, Ivan, „Povýšení“ Štěpánova nad Svratkou na městečko, *Vlastivědný věstník moravský*, 1985, roč. 37, č. 1, s. 78–80.
- ŠTĚPÁN, Radim, *Kostel sv. Ducha v Kunštátě v kontextu s imbsenovskými kostely na bývalém kunštátském panství*, nepublikovaná diplomová práce, Brno: Seminář dějin umění FF MU 2010.
- TENORA, Jan, *Vlastivěda moravská II, Díl IV místopisu, Čís. 12, Místopis Moravy. Jihlavský kraj. Bystřický (n.P.) okres*, Brno 1907.
- TEPLÝ, Jaroslav, *Rod Pernštejnů za přemyslovských a lucemburských králů*, Pardubice 2016.
- TĚSNOHLÍDKOVÁ, Kateřina, Analysis of pottery from Žďár nad Sázavou – Staré město with a focus on the technology of the assemblage, *Přehled výzkumů*, 2022, roč. 63, č. 2, s. 61–109.
- UNGER, Josef, Tasovská rotunda. Archeologický výzkum a rekonstrukce, *Památky Vysočiny. Sborník NPÚ ÚOP v Telči*, 2010, s. 44–49.
- UNGER, Josef, Výsledky archeologického výzkumu u současné fary v Tasově (okr. Žďár nad Sázavou), *Pravěk – Nová řada*, 2013, roč. 21, s. 269–316.
- VEČEŘA, Jan, Průzkum zděných pozůstatků hradu Zubštejna, in: *Na hradech a tvrzích. Miroslavu Plačkoví k 75. narozeninám jeho přátelé a žáci*, Praha 2019, s. 254–273.
- VEČEŘA, Jan, Koroužné (okr. Žďár nad Sázavou), neznámá fortifikovaná poloha spojená se středověkým hornictvím. Předběžné úvahy, *Hláška. Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka*, 2021, roč. 32, č. 4, s. 56–59.
- VEČEŘA, Jan, Úvaha nad stavebním vývojem a podobou jádra hradu Aueršperka (okr. Žďár nad Sázavou) na základě nálezu architektonického článku hradní věže, *Castellologica bohémica*, 2023, roč. 20, č. 1, s. 73–96.
- VEČEŘA, Jan, Středověká podoba hornické kaple u vsi Švařec, *Průzkumy památek*, 2023, roč. 30, č. 1, s. 107–119.
- WOLNÝ, Gregor, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften. Abtheilung 2, Brünnner diocese, Brünn 1858*.

Internetové odkazy

Databáze dendrochronologicky datovaných objektů, dostupné online: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1pcNCqRSMKne7i96OwXOkWSJasqsRmSiAa-B3tB_LtIA/htmlview [11. 08. 2023].

Edice pramenů

FRIEDRICH, Gustav, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III*, Praha 1942.

BOČEK, Antonín, *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV*, Olomouc 1845.

Bc. Jan Večeřa (nar. 1985)

Národní památkový ústav, územně odborné pracoviště v Telči
vecera.jan@npu.cz

ORCID ID: 0009-0001-4815-6317

Absolvoval obor archeologie na Ústavu archeologie a muzeologie, Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 2019 působí v Národním památkovém ústavu (na územním odborném pracovišti v Telči). Působí jako odborný garant a specialista na urbanismus. Podle potřeby se rovněž podílí na zpracovávání operativních průzkumů a dokumentace. Dále se zabývá dokumentací především středověké a novověké architektury v Kraji Vysočina, zejména hradních a sakrálních staveb.